

Forskning om velferdspolitik og omsorgsordninger i et likestillingsperspektiv

En kunnskapskartlegging

Nina Berven • Bodil Ravneberg

Uni Rokkansenteret, Stein Rokkan senter for flerfaglige samfunnsstudier, har en todelt publikasjonsserie. Publikasjonsserien redigeres av et redaksjonsråd bestående av forskningsdirektør og forskningsledere.

I rapportserien publiseres ferdige vitenskapelige arbeider, for eksempel sluttrapporter fra forskningsprosjekter. Manuskriptene er vurdert av redaksjonsrådet eller en fagfelle oppnevnt av redaksjonsrådet.

Det som utgis som notater er arbeidsnotater, foredrag og seminarinnlegg. Disse godkjennes av prosjektleder før publisering.

ISSN 1503-0946

Uni Rokkansenteret
Nygårdsgaten 5
5015 Bergen
Tlf. 55 58 97 10
Fax 55 58 97 11
E-post: rokkansenteret@uni.no
<http://rokkan.uni.no/>

Forskning om velferdspolitik og omsorgsordninger i et likestillingsperspektiv

En kunnskapskartlegging

NINA BERVEN

OG

BODIL RAVNEBERG

STEIN ROKKAN SENTER FOR FLERFAGLIGE SAMFUNNSSTUDIER

UNI RESEARCH

SEPTEMBER 2012

Notat 7 - 2012

Innhold

FORORD.....	3
1. INNLEDNING – DEN NORDISKE LIKESTILLINGSMODELLEN.....	4
1.1 Kritiske røster til den nordiske likestillingsmodellen.....	4
1.2 Kort om oppdraget.....	5
2. VELFERDS- OG OMSORGSORDNINGER.....	6
2.1 Foreldrepenger ved fødsel og adopsjon (foreldrepermisjon).....	6
2.2 Kontantstøtte.....	6
2.3 Barnehage.....	7
2.4 Skolefritidsordning (SFO).....	8
2.5 Overgangsstonad for enslige forsørgere.....	8
2.6 Au-pair ordningen.....	8
2.7 Ordningene: Holdningsundersøkelser, innspill og kritiske bemerkninger.....	9
2.7.1 En diskusjon av au-pair ordningen.....	9
2.7.2 Holdningsundersøkelser til kjønnsroller og kontantstøtteordningen.....	10
2.7.3 Overgangsstonad: Kjønn og etnisk bakgrunn.....	10
3. LIKESTILLINGSPERSPEKTIVER I VELFERDS- OG OMSORGSFORSKNINGEN.....	11
3.1 Lønnsarbeid kombinert med omsorg for små barn – kjønnslikestilling.....	11
3.2 «Likestilling light»?.....	13
3.3 Økonomisk rasjonelle argumenter – et instrumentelt syn på velferdspolitikken.....	15
3.4 Barneomsorgspolitik som virkemiddel – det norske «gapet» reduseres.....	16
3.5 Hvordan omsorgsordninger påvirker fars omsorgspraksis – dualismen i norsk omsorgspolitik 17	
3.6 Det «grådige» arbeidslivet og den doble likestillingen.....	19
3.7 Barneperspektivet inn i forskningen om likestilling, arbeidsliv og familie.....	23
4. UTFORDRINGER.....	24
4.1 Kritik av norsk velferdsstatspraksis – den flerkulturelle utfordringen.....	25
4.2 Familieperspektivet og kritikken av likestillingsbegrepet – konsekvenser for politikktutforming? 27	
4.3 Kritikken av det kjønnssegregerte arbeidsmarkedet i Norden.....	28
4.4. Er glasset halvfullt eller halvtomt? Flere kritiske aspekter.....	29
5. KONKLUSJONER, KUNNSKAPSHULL OG IDEER TIL VIDERE FORSKNING.....	30
LITTERATUR.....	31
Webbaserte referanser.....	33

Forord

I Norge er der satset betydelige offentlige ressurser på familiepolitiske ordninger som tilrettelegger for kombinasjon av lønnet arbeid og familieoppgaver for kvinner og menn. Likestilling mellom kjønn har vært tydelig til stede i de omfattende reformene i den norske velferdspolitikken i de siste tiårene. Selv om de nordiske landene oppfattes som å være relative «verdensmestere» i likestilling er der likevel forskjeller over tid i utviklingen og landene i mellom. Det påpekes at Norge er en etterkommer i skandinavisk sammenheng, særlig når det gjelder yrkesarbeid blant kvinner og satsingen på barnehager. Det gir likevel mening å snakke om en nordisk modell, og denne modellen ser ut til være et ideal, noe andre europeiske land prøver å nærme seg.

Siden 1980-tallet især har de skandinaviske landene opplevd økt immigrasjon fra land utenfor EU og Nord-Amerika. Det tradisjonelle kjønnslikestillingsbegrepet har blitt utfordret og kritisert for å være for snevert. Kritikken går på at det ikke har fanget opp andre undertrykkende prosesser i samfunnet, som dreier seg om forhold knyttet til migrasjon, etnisitet, seksuell orientering, klasse eller livsfase.

Kunnskapsstatusen er utarbeidet på oppdrag fra Likestillingsutvalget som ønsket en kunnskapsoversikt over hvilke likestillingsperspektiver som har vært rådende i norsk velferdsforskning i løpet av de siste ti årene.

Bergen, februar 2011

Nina Berven og Bodil Ravneberg

1. Innledning – den nordiske likestillingsmodellen

Norge og Norden blir sett på som å være i front når det gjelder likestilling og utvikling av velferds- og omsorgsordninger blant land i den vestlige del av verden. Det synes å herske stor enighet blant forskere som har forsket på likestilling, velferdsstat og forskjellige velferds- og omsorgsordninger at det har skjedd en betydelig offentlig innsats det siste tiåret for å bedre småbarnsforeldre og småbarnsfamiliers muligheter til å kombinere familieliv og arbeidsliv. Barnehager har blitt bygget ut i økende tempo. Vi har sett en familiepolitikk som har vært mer ekspansiv i Norden enn i andre vestlige land. Det synes også å herske enighet om at likestillingen mellom kvinner og menn i Norden har økt, dels som en følge av vektlegging av likestillingsperspektiver i familiepolitikken og dels på bakgrunn av innføring av nye rettigheter som utvidet rett til fødselspenger, pappapermisjon og fordi tiltak har blitt satt i gang for å gi enslige forsørgere større mulighet til å delta på arbeidsmarkedet.

Det kan derfor slås fast at likestilling mellom kjønn har vært tydelig til stede i reformene i velferdspolitikken i løpet av de siste 25 årene og at det er satset betydelig offentlige ressurser på familiepolitiske ordninger som tilrettelegger for kombinasjon av lønnet arbeid og familieoppgaver, både for kvinner og menn. De nordiske land har også flere yrkesaktive kvinner som bidrar til en større andel av det totale antall arbeidstimer enn de fleste andre land i Europa. Til tross for mange likheter mellom de nordiske landene er det også enighet i at det er forskjeller å spore i den nordiske politikken overfor småbarnsforeldre. Betydningen av kontantoverføringer vektlegges blant annet forskjellig og det er forskjeller når det gjelder barnehagedekning og rettigheter til betalt og ubetalt permisjon i forbindelse med fødsel. Det varierer også hvilke familietyper og hvilke mors- og farsmodeller som støttes. Videre er det forskjeller mellom landene å spore når det gjelder veivalg i migrasjons- og integreringspolitikken.

Selv om de nordiske landene i forskningen fremstilles som relative «verdensmestere» i likestilling, er det forskjeller over tid i utviklingen og når det gjelder landene i mellom. Typisk nok påpekes det at Norge er en etterkommer i skandinavisk sammenheng, særlig når det gjelder yrkesarbeid blant kvinner og satsingen på barnehager. Det gir likevel mening å snakke om en nordisk modell, og denne modellen ser ut til være et ideal, noe andre europeiske land prøver å nærme seg, særlig med tanke på kjønnslikestilling og satsingen på offentlig barneomsorg. I stor grad synes likestilling å være målet, mens politikk og ordninger blir (nødvendige) midler.

1.1 Kritiske røster til den nordiske likestillingsmodellen

Til tross for at den nordiske likestillingsmodellen framheves som et forbilde for resten av Europa, kan kritiske røster til dette bildet av likestilling i Norden spores. Dette er likestillingsinnspill som ikke bare handler om nyanser mellom landene i et komparativt perspektiv, men som opererer med andre likestillingsbegrep enn de toneangivende og som går utover et snevert nordisk heteronormativt begrep. Det inkluderer eller relaterer

seg også til migrasjonsproblematikk, etnisitet, klasse, sosial ulikhet, livsfase og seksuell orientering, altså til likestillingsprosjekter for ulike typer av familiekonstellasjoner.

I løpet av de siste årene har det kommet en rekke forskningsarbeider som fokuserer på implikasjoner av blant annet immigrasjon, ekteskapsimmigrasjon og på hva adoptivfamilier, innvandrerfamilier, lesbiske og homofile familier sliter med i hverdagen. Denne forskningen problematiserer blant annet hvordan disse familiekonstellasjonene fortolkes og presenteres innenfor rammene av den hegemoniske nordiske likestillingsmodellen og konsekvenser av dette for politikken overfor dem (Fink og Lundqvist 2010, Keskinen, Tuori, Irni og Mulinari 2009, Eggebø 2010). Et viktig argument i denne forskningen er at det presenteres et til dels forvrengt, enkelt og fordomsfullt bilde av flere av familieformene. Det etterlyses holdnings- og tiltaksendringer slik at problematiske representasjoner av familiekonstellasjoner kan endres og slik bidra til at politiske virkemidler kan bli mer treffsikre.

En annen røst å spore er kritikken av det sterkt kjønnssegregerte arbeidsmarkedet i Norden. Den nordiske familiepolitikken blir også kritisert for å være overambisøs og at det er trekk ved denne som bidrar til å opprettholde et kjønnssegregert arbeidsmarked (Hakim 2011). Denne kritikken skal vi komme tilbake til senere i rapporten og se på hvordan den blir imøtegått av norske forskere.

Arbeidsmarkedet og virkningene av kjønnskvoltering for likestilling er et av mange pågående tema i den norske debatten om likestilling. Det pågår også diskusjoner om hvordan innrette ordningene slik at menn og kvinner tør å velge mindre tradisjonelt karrieremessig. Dette balanseres mot effekten av et arbeids- og utdanningsmarked som i økende grad vektlegger det *meritterende* aspektet, det vil si at arbeid skal være mest mulig fortjenstfull og kompetansegivende slik at det kan skrives inn på CV'en. Dette presenteres – og kanskje da særlig av menn – som å stå i konflikt med det å bruke mer tid på arbeidsoppgaver i forhold til familie og ansvar for barn.

1.2 Kort om oppdraget

Kunnskapskartleggingen gjennomføres på oppdrag fra likestillingsutvalget. Oppdraget består i å se nærmere på hvilke likestillingsperspektiver som har vært rådende i norsk velferds- og omsorgsforskning i løpet av de siste ti årene. Rapporten fokuserer først og fremst på norske forhold, men har også et nordisk blick på likestillingsperspektivet i velferdspolitikken.

Sentrale spørsmål er: I hvilken grad og på hvilken måte omtales likestillingstemaer i ulike forsknings- og evalueringsarbeidet? *Hvilke* kvinner og menn tematiseres i forskningen? I hvor stor grad finner vi arbeider som fokuserer på tema som livsløp, sosial ulikhet og etnisitet og det i et likestillingsperspektiv? Er det behov for mer forskning her?

Kartleggingen består av to hoveddeler. For det første tar den for seg forskjellige velferds- og omsorgsordninger i Norge og ser nærmere på hvem som benytter seg av ordningene. For det andre ser den på hvordan ulike forskningsarbeider tematiserer sammenhengen mellom velferdspolitik, omsorgsordninger og likestilling og analyserer hva slags likestillingsperspektiv som her ligger til grunn. Kartleggingen er avgrenset til statsvitenskapelige og sosiologiske perspektiver på likestilling og har fokus på ulike

problemstillinger rundt hvordan og i hvilken grad velferdsordninger åpner for å kunne kombinere lønnet arbeid med «ulønnet» omsorgsarbeid.

2. Velferds- og omsorgsordninger

Rapporten tar for seg viktige velferds- og omsorgsordninger som spiller en rolle for likestilling. De ordningene vi ser på er de vanligste og mest utbredte ordningene som foreldrepermisjon, kontantstøtte, barnehage, skolefritidsordning, samt overgangsstonad. Vi kommer også til å berøre bruken av au-pair som synes å være i sterk vekst i dag.

Det overordnede bildet er at det i løpet av de siste ti årene har der skjedd en massiv utbygging av barnehager også for de minste barna, med en tilsvarende nedgang i kontantstøtte- og dagmammabruk. Samtidig har lengden på foreldrepermisjonen økt, og da særlig den delen som er øremerket far. For øvrig har fødselstallene vært svak stigende i denne perioden, skilsmisseraten relativt stabil og bruken av overgangsstonad synkende. Så litt mer om de enkelte ordningene. Hva går de ut på, hvilket omfang har de og hvem benytter seg av dem?

Denne delen av rapporten er primært deskriptiv, mens de mer prinsipielle diskusjonene om likestillingsperspektiver og lignende blir løftet frem i del 3.

2.1 Foreldrepenger ved fødsel og adopsjon (foreldrepermisjon)

Lengen på lønnet foreldrepermisjon ved fødsel har økt kontinuerlig de siste par tiårene og per i dag kan foreldre med barn født etter 1. juli 2009 velge mellom 46 uker med 100 prosent lønnskompensasjon eller 56 uker med 80 prosent kompensasjon (NAV 2011a). Tre uker før og seks uker etter fødsel er forbeholdt mor, mens 10 av ukene er øremerket far. Det siste er kjent som «pappapermisjon» eller «fedrekvote», en ordning vi kommer tilbake til senere i rapporten. De resterende 27/ 37 ukene kan i prinsippet fordeles fritt mellom foreldrene, men tendensen er at mor tar ut mer av permisjonen enn far – et poeng som vi skal se også trekkes frem i de ulike forskningsarbeidene vi har sett på. Forutsetningen for å motta fødselspengene (ha lønnet foreldrepermisjon) er at man har hatt pensjonsgivende inntekt i minst seks av de siste månedene før stonadsperioden starter. Foreldre som av ulike grunner ikke oppfyller dette kravet, mottar i stedet et engangsbeløp som per i dag (februar 2010) ligger på 35 263 kroner (NAV 2011b).

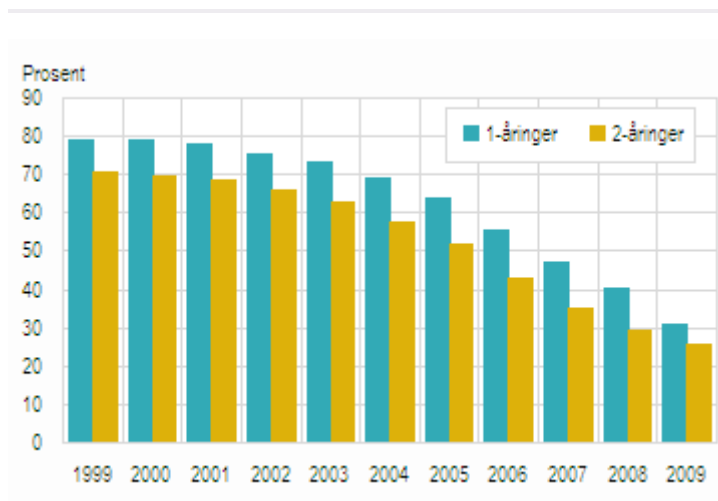
2.2 Kontantstøtte

Kontantstøtteordningen ble innført i 1998 for 1-åringer, og utvidet til også å gjelde 2-åringer i 1999. Kriteriet for å motta støtten er å ikke benytte seg av barnehager med offentlig driftstilskudd (noe som i praksis tilsvarer alle norske barnehager). Maksimumsbeløpet er på 3003 kroner, men man kan også få deler av beløpet utbetalt dersom man har deltids- og ikke fulltids plass i barnehagen. Da kontantstøtten ble innført ble den utbetalt til nærmere 75 % av «målgruppen», og innvandrerfamilier benyttet ordningen i langt høyere grad enn familier med norsk bakgrunn. Samtidig er det

variasjoner mellom fylkene og etter hvilken landbakgrunn foreldrene har. Høyest andel kontantstøttemottakere er blant barn som har foreldre med pakistansk bakgrunn.

Som det går frem av figur 1 og 2 har andelen mottakere sunket proporsjonalt med den økte satsingen på barnehageplasser blant de minste barna.

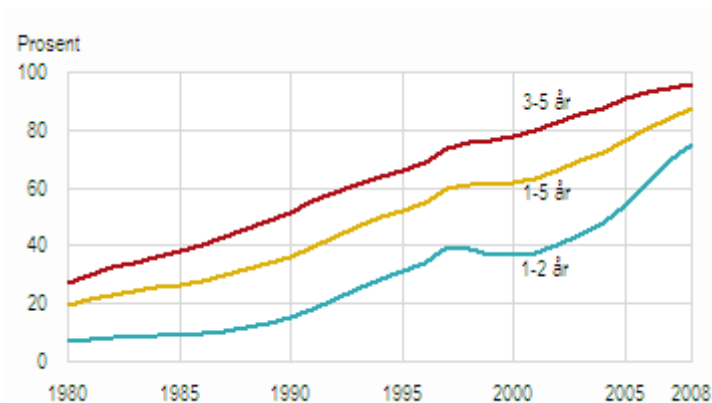
Figur 1: Andel barn med kontantstøtte i prosent av alle barn (SSB 2010)

2.3 Barnehage

Ved utgangen av 2009 hadde drøyt 88 prosent av alle barn mellom 1–5 år barnehageplass. Figur 2 viser den sterke veksten i barnehageutbyggingen det siste tiåret, og da særlig blant de minste barna. Selv om hovedtrenden er vekst i alle grupper, er det samtidig store variasjoner når det gjelder bruken av barnehageplassen. Generelt er eldre barn lengre i barnehagen enn yngre barn, barn i sentrale storkommuner bruker barnehagene mer enn dem i utkantkommuner, og minoritetsspråklige barn bruker barnehage i betydelig mindre grad enn andre barn. Ved utgangen av 2009 var vel 9 prosent av alle barn med barnehageplass minoritetsspråklige, en økning på vel 3 prosentpoeng fra 2005. Her er det imidlertid store geografiske variasjoner. I Oslo for eksempel var 23 prosent av alle barnehagebarn minoritetsspråklige, mot kun 4 prosent i Nord-Trøndelag (Statistisk sentralbyrå 2010).

Figur 2: Barnehagedekning Andel barn i barnehage i prosent av barn i tilsvarende aldersgruppe (SSB 2010).

2.4 Skolefritidsordning (SFO)

SFO er delvis et uttrykk for den økte yrkesaktiviteten blant mødre og for at foreldres arbeidsuke vanligvis er mye lengre enn barns skoleuke. SFO er et frivillig, kommunalt tilbud til barn fra 1. – 4. trinn i grunnskolen, der barna kan leke, drive idrett, gjøre lekser og/ eller andre fritidsrelaterte aktiviteter. Bruken av SFO har vært i jevn, men svak vekst gjennom 2000-tallet, og da særlig på de laveste klassetrinnene. I 2010 var det totalt 144 893 elever som benyttet seg av dette tilbudet seks timer eller mer i uken, mot 121.414 elever i år 2000 (SSB 2010).

2.5 Overgangsstønad for enslige forsørgere

I følge NAV (2011a) skal «Overgangsstønad sikre inntekt til livsopphold til deg som er enslig mor eller far, og som er alene om omsorgen for barn». Videre er stønadsperioden tidsbegrenset, og koblet opp til barnets alder, behovet for stønaden, og for foreldre til barn over tre år, til yrkes- eller utdanningsaktivitet. Per februar 2011 utgjør full overgangsstønad 12 607 kroner per måned, og reduseres i forhold til eventuell arbeidsinntekt. Antall mottakere har nesten blitt halvert på 2000-tallet, fra over 40 000 personer i 2000 til rundt 23 000 i 2009 (NAV 2011b)

2.6 Au-pair ordningen

I Norge har der skjedd en betydelig vekst i antall au pairer i løpet av det siste tiåret, fra 691 i 2000 til 2860 i 2008 med filippinske kvinner som den største gruppen (Øien 2009). Stadig flere norske familier velger å tilsette utenlandske au pairer, til tross for at det har vært en kraftig vekst i utbyggingen av den offentlige barnehagedekningen de siste årene. Forskere peker på at vertsfamilier først og fremst vil ha en au pair for å få hjelp i tidsklemma men at au pairer har begrensede rettigheter med dagens ordning. Det er også hovedsakelig fokus på arbeid og ikke på kulturell utveksling når det gjelder bruk av au pairer. Majoriteten av au pairene er kvinner. Bare en liten andel av søkerne er menn, noe som bidrar til at au pair-ordningen er svært kvinnedominert og som involverer det

som tradisjonelt har vært kvinners ansvar i hjemmet, nemlig husarbeid og omsorgsarbeid.

2.7 Ordningene: Holdningsundersøkelser, innspill og kritiske bemerkninger.

Statistisk sentralbyrå (SSB) har i en årrekke drevet omfattende undersøkelser og kartlegginger av befolkningens holdninger og tilpasninger til blant annet likestilling mellom kjønn, arbeidsdeling og barneomsorg. Mange av funnene herfra publiseres i egne SSB-rapporter og i tidsskriftet Samfunnsspeilet, begge viktige kilder i denne undersøkelsen. Inntrykket er at publikasjonene primært tematiserer graden av likestilling mellom (heterofile) par, mens bruk av ulike typer barnepass, kontantstøtte og hvordan parene deler lønns- og omsorgsarbeid mellom seg fungerer som likestillingsindikatorer. I det følgende vil vi gå inn på noen eksempler fra SSB, samt andre relevante arbeider

2.7.1 En diskusjon av au-pair ordningen

Forsker Cecilie Øien har evaluert au pair-ordningen på oppdrag fra UDI. Ifølge hennes rapport er det ikke et ønske om kulturutveksling som ligger til grunn, men hjelp til barnepass og husarbeid som får norske familier til å skaffe seg au pair. Hun er blant dem som hevder at en må erkjenne at betalt hjelp i hjemmet spiller en rolle i norsk likestillingspolitikk. Etterspørselen etter «proffe» au pairer viser at mange norske familier trenger mer avlastning: «Dette må vi kunne diskutere uten å demonisere private løsninger», sier Cecilie Øien (2009).

Økningen i bruk av au pairer er også tema i en artikkel i *European Journal of Women's Studies* (Sollund 2010). Her skriver Ragnhild Sollund om hvorfor norske familier velger å ansette au pairer, og hva slags erfaringer de har med ordningen. Artikkelen har et spesielt fokus på spenningen som oppstår i en egalitær stat når det etableres en praksis med å ansette hjelp i hjemmet. Fokuset er rettet mot konteksten og de vurderingene som ligger til grunn for ansettelse av au pairer i Norge. Hun ser blant annet på hvordan familier legitimerer bruk av au pairer i et samfunn der det å tilsette hjelp i huset generelt sett ikke er sett på som særlig positivt.

Sollund viser til at familiene legitimerer bruk av au pair ved å si at det ikke handler om å selge ut omsorgsoppgaver, eller ved å profesjonalisere relasjonen. De kaller det «mikrobistand». Artikkelen konkluderer med at au pair-innvandringen tjener til å senke barrierer norske familier måtte ha for å ansette hjelp i hjemmet. Slik sett mener hun medvirker praksisen til å utfordre forventninger i det norske samfunnet knytt til sosial egalitet og kjønnslikestilling. Selv om mange av vertsfamiliene har reflektert mye over problematiske sider ved det å ha au pair, mener Sollund at dagens bruk av ordningen, med en stor andel «profesjonelle» au pairer, representerer en retur til et mer klassedelt samfunn.

Enten man snakker om au pairen som hushjelp eller ikke, inntar hun en rolle som i lang tid var nesten borte i vårt samfunn, nemlig en person som bor i noen andres hjem og gjør husarbeid. Når denne rollen igjen blir mer utbredt, skapes det nok større aksept for privat tjenerskap i samfunnet (Sollund 2010).

2.7.2 Holdningsundersøkelser til kjønnsroller og kontantstøtteordningen

En aktuell artikkel her er «Holdninger til kjønnsroller og likestillingspraksis hjemme. Mindre samsvar blant kvinner enn blant menn» av Randi Kjeldstad og Trude Lappegård (Samfunnsspeilet 4/2010). Her vises det til at for de fleste som lever i et samliv er holdningene og handlingene stort sett sammenfallende. Det vil si at de med tradisjonelle holdninger deler tradisjonelt, mens de med likestilte holdninger deler mer likt. Like fullt, når det gjelder graden av samsvar mellom egne holdninger og reell praksis hjemme, oppleves denne som mindre sammenfallende av kvinner enn blant menn. Et interessant spørsmål er hvorvidt dette kan tolkes som at folk tror eller ønsker å fremstå som mer likestilte enn de faktisk er.

SSB har også gjort en rekke undersøkelser av bruken av kontantstøtte, og finner blant annet at bruken av kontantstøtte henger sammen både med grad av likestilling i hjemmet (jo mer likestilling desto mindre kontantstøtte osv.) og med etnisitet/innvandrerbakgrunn. I den forbindelse er artikkelen «Færre barn med kontantstøtte» (Agnes Aaby Hirsch, samfunnsspeilet 4/2010) særlig relevant fordi den sammenfatter bruken – og brukerne av – kontantstøtte for hele perioden 1999–2009. Det gjennomgående trekket er at kontantstøttebruken går ned i hele befolkningen, samtidig som bruken (og tilbudet av) barnehage øker.

I forlengelsen av dette, vil vi trekke frem artikkelen «The Complexity of Family Policy Reform: The Case of Norway» (Ellingsæter 2003), som drøfter ulike sider ved kontantstøtteordningen. Allerede da påpekte Ellingsæter at selv om det var mye debatt rundt iverksettelsen av reformen har den hatt langt mindre virkning på mødres yrkesaktivitet enn det en del av kritikerne fryktet. Dette viser at (norsk) likestillingspolitikk er et komplekst felt og Norge et komplekst samfunn, der «*Many and partly conflicting aims complicate the conventional ends-means logic of politics*» (2003:420).

Kontantstøtte blir ofte sett på som en reaksjonær ordning som motvirker likestilling. Likevel har flere av de nordiske landene innført kontantstøtteordninger, og mange foreldre benytter seg av dem. Boken *Cash-for-childcare: the consequences for caring mothers* (Sipilä, Repo og Rissanen (red.) (2010) analyserer ulike kontantstøtteordninger og hvilke konsekvenser de får for småbarnsmødre. Kontantstøtteordningen er ikke bare en anakronisme men kan under visse betingelser fungere som et nyttig verktøy i dagens sosialpolitiske virkelighet.

2.7.3 Overgangsstonad: Kjønn og etnisk bakgrunn

I tillegg til å sikre en inntekt for foreldre som står alene med omsorgen for barn, har overgangsstonaden som siktemål å bidra til at flere enslige forsørgere skaffer seg kompetanse som gjør dem attraktive på arbeidsmarkedet. Fafo-rapporten «Stonadsordningen for enslige forsørgere: hvordan fungerer den for mottakere med innvandrerbakgrunn?» (Kavli, Nielsen og Sandbæk 2010) viser en svak positiv sammenheng mellom overgangsstonad og sysselsetting blant norske kvinner, og sammenhengen er sterkere blant ikke-vestlige innvandrere.

Over 95 % av mottakerne av overgangsstonad er kvinner, og omtrent 15 % har innvandret til Norge. I tillegg til å belyse hvordan ordningen fungerer for enslige forsørgere med innvandringsbakgrunn, inneholder rapporten forslag til hvordan den kan

forbedres. Enslige forsørgere med innvandringsbakgrunn er en svært sammensatt gruppe. Et viktig funn i rapporten er at stønadsordningen bidrar til å hjelpe mange på vei mot høyere utdanning og deltakelse i arbeidslivet. Samtidig har enkelte et langt større kvalifiserings- og oppfølgingsbehov enn det NAV pr. i dag kan tilby. I denne gruppen av enslige har økonomiske stønader som ikke ledsages av tett oppfølging og veiledning liten effekt med tanke på utdanning og arbeid.

3. Likestillingsperspektiver i velferds- og omsorgsforskningen

I det videre skal vi gå nærmere inn på ulike likestillingsperspektiver som har vært toneangivende i forskningen om velferd og omsorg de siste ti årene lik som skissert innledningsvis. Vi vil først og fremst se nærmere på hvilke begrunnelser for likestilling som råder eller på hvordan det argumenteres for likestilling. Hvorfor er det bra med likestillingsperspektivet? For hvem er likestilling bra og på hvilken måte? Vi vil blant annet undersøke hvorvidt forskningen retter seg primært mot kvinner, og/eller mot menn og i hvilken grad etnisitet, livsløp og sosial ulikhet/klasse tematiseres. I hvilken grad drøftes omsorgsordninger som et viktig virkemiddel for å fremme kvinners muligheter? Hvordan fokuseres det på menn sine mulighet til å ta seg av barna, osv.?

3.1 Lønnsarbeid kombinert med omsorg for små barn – kjønnslikestilling

En god del av forskningen vi har sett på dreier seg om hvordan velferdsstatens tjenester, tiltak og ordninger kan utvikles og tilrettelegges slik at kjønnslikestilling kan oppnås. Et hovedargument er at velferdsstatens tjenester og ordninger må legge til rette for at begge kjønnene får mulighet for å velge den for seg mest optimale kombinasjonen for å oppnå likestilling hjemme og i arbeid. Til grunn for dette ligger flere endringer, og da særlig endringen i idealet om selvforsørgelse og uavhengighet, et ideal som har blitt en norm for alle i løpet av de siste femti årene. Det er også en utvikling som Eric J. Hobsbawm har kalt for en sosial revolusjon (Syltevik og Wærness 2004).

Det er kanskje derfor naturlig at det for en stor del er småbarnsmødre heller enn småbarnsførelde eller småbarnsfedre som er tematisert i forskningen. Bakgrunnen for dette er det forskningsblikket som peker på at den største sosiale endringen som har funnet sted av betydning for likestillingen siden 1970-tallet, først og fremst er knyttet til mødrenes inntog i arbeidslivet. Det er primært konsekvensene av mødrenes inntog i arbeidslivet for velferdspolitikken som har vært gjort til gjenstand for analyser i denne forskningen.

Politisering av barneomsorgen har i kjølvannet av slike endringer som skissert ovenfor vært et aktuelt forskningstema i perioden vi har sett på. I korte trekk dreier det seg om betydningen av at mødre har gått ut i arbeidslivet, at normen om far som familieforsørgeren er svekket og at toinntektsfamilien er i framvekst. Arnlaug Leira (2002) argumenterer med at dette er sosiale endringer som har endret vestlige samfunn betydelig. Hun belyser hvordan velferdsstatene har tilnærmet seg denne sosiale

endringen der flere mødre med omsorg for små barn har gått ut i lønnet arbeid. Her problematiseres også forholdet mellom sosial endring og politiske reformer. Hva er det som påvirker hva? Er det slik at sosial endring går forut for politiske reformer eller er det omvendt? Leira viser til eksempler som belyser begge påvirkningsveier. Hun mener at det er et paradoks at politikken ikke endret seg før moderskapet inkluderte sysselsetting, mens den politiske promoteringen av «fars omsorg» har skjedd uten at der har skjedd store endringer i selve faderskapet.

Politiseringen av barneomsorgen henspiller på at kombineringsdilemmaet; å kombinere lønnet arbeid og barneomsorg, ikke er løst. Leira og en rekke andre forskere peker på at det fortsatt er slik at fedre bruker mindre tid med barna i forbindelse med omsorg. Videre påpekes at en kjønnsnøytral barneomsorgspolitik som brukes i Norge, bidrar til å forsterke den kjønnete delingen mellom arbeid og velferd. Dette siste poenget er i stor grad videreført i senere arbeider av Leira selv og andre forskere som Anne Lise Ellingsæter.

Forskerne Anne Lise Ellingsæter og Arnlaug Leira er blant dem vi ser på som toneangivende i likestillingsdiskursen i Norge på dette området. De har en omfattende publisering på det som etter hvert har blitt veletablerte temaer som foreldreskap, familiemønstre, arbeidsliv og utfordringer for velferdsstaten når det gjelder å oppnå likestilling mellom kjønnene. Forskningen deres er i stor grad basert på opparbeidet kunnskap om etnisk norske toinntektsfamilier i Norge (og til dels i Skandinavia). De har bidratt til å etablere forskning om likestilling som et eget forskningsområde i Norge og har på sett og vis rukket å bli både veletablerte og tradisjonell på sitt felt. Dette er en likestillingsdiskurs som på den ene siden stiller viktige spørsmålsteget ved en rekke konvensjonelle oppfatninger av ulike politikkområder som for eksempel barneomsorg eller familiepolitikken, og som på den andre siden implisitt retter seg mot likestillingsutfordringer for en bestemt type «familiekonstruksjon», det vil si norske funksjonsfriske og yrkesaktive heterofile par eller småbarnsfamilier stort sett tilhørende middelklassen. I stor grad er det utfordringene som denne familiekonstruksjonen står overfor som har vært bestemmende for, og styrt deres forskningsblikk.

I forlengelsen av denne likestillingsdiskursen er det også relevant å trekke inn andre arbeider, som boken *European Gender Regimes and Policies: Comparative Perspectives* av Sevil Sümer fra 2009. Sümer definerer likestilling (gender equality) som «a situation in which women have a fair deal concerning their life chances; a social condition in which women and men are not constrained by expectations and structures assuming a certain biological trait» (side 2). Her trekkes inn forventninger og strukturer som i prinsippet peker utover forståelsene til Ellingsæter og Leira, samtidig som arbeidet i stor grad bygger videre på disse. Boken er en europeisk, komparativ studie, som ikke primært handler om norske forhold. Like fullt, i kapittel 3 trekkes Norge frem som et eksplisitt case for å bygge opp under argumentet om at velferdsstatlig politikk har vært viktig for at skandinaviske kvinner er relativt likestilte, sammenlignet med kvinner i andre (europeiske) land. Utdanning og økonomisk uavhengighet kombinert med en generell demokratisk og egalitær kultur er andre viktige faktorer i så henseende. Forfatteren fokuserer på kombinasjon av relative høye fruktbarhetstall og mange yrkesaktive småbarnsmødre og argumenterer for at det Skandinaviske kjønnsregimet har inspirert EUs kjønnspolitikk med sterk fokus på «work-family reconciliation».

Et viktig og interessant trekk er at det også brukes mye plass på å diskutere potensielle «pitfalls» eller svakheter ved de skandinaviske velferdsstatene (Ellingsæter 1999, Kjeldstad 2001, Leira 2002, Ellingsæter og Leira 2006, Sümer 2009). Dette er viktig i seg selv, og gir oss samtidig et inntak til å forstå hva forskerne legger i «likestilling». Det kjønnsdelte arbeidsmarkedet er et kritisk punkt som trekkes frem, og som kjennetegnes av at kvinner og menn er ansatt i ulike yrker og sektorer, som svært ofte også er ulikt lønnet. Et annet viktig trekk er at en relativ høy andel norske kvinner er i deltidsarbeid, blant annet for å ha mer tid til barneomsorg. I sum, hevdes det, hindrer disse trekkene kvinners (økonomiske) uavhengighet. Ut fra dette blir det nærliggende å forstå forskerne dit hen at økonomisk uavhengighet blir et viktig aspekt ved likestillingen, og at likestilling primært forstås som likestilling mellom kjønn. Videre påpekes at likestilling fremdeles kun er et mål i mange europeiske land, mens familie- og omsorgspolitik blir midler på vei mot dette likestillingsmålet.

3.2 «Likestilling light»?

Det å kombinere lønnsarbeid med omsorg for små barn er fortsatt en utfordring for norsk velferds- og omsorgspolitik slik vi leser forskningen fra dette tiåret. Forskningen til blant andre Ellingsæter og Leira argumenterer for at den norske familiepolitikken især har bidratt til det som kan kalles for «likestilling light», det vil si at det likestilte foreldreskapet presenteres som et tilbud i politikken, heller enn som en grunnleggende norm. Dette kommer tydeligst til uttrykk i boken «Velferdsstaten og familien. Utfordringer og dilemmaer» redigert av Ellingsæter og Leira (2004). Her drøftes hvilke utfordringer og dilemmaer moderniseringen av familiemønstre har skapt for politikktutformingen. Boken har to empiriske fokus: 1) Familiepolitikkens betydning for utøvelse av foreldreskap og forholdet til velferdspolitikken og 2) sosiale skillelinjer i familiers hverdagspraksis. Analysen spinner rundt det de ser som de tre store sosiale differensieringskriteriene i dagens samfunn: kjønn (heterofile par), klasse og etnisitet.

For å ta det siste punktet først. Forfatterne av boken slår fast at mens likestilling mellom kjønn er et tema med en veletablert forskningstradisjon, har analyser av samspill mellom familier og velferdsstat i langt mindre grad behandlet klasse og etnisitet, til tross for at både klasse og etnisk tilhørighet påvirker utformingen av foreldreskap og barns oppvekst på avgjørende måter. Dette er for så vidt nye toner i forfatterskapet til Ellingsæter og Leira og som løftes fram i denne boken fra 2004. I boken utfordres oppfatninger av «den nye far» av An-Magritt Jensen i kapitlet «Harde fakta om myke menn». Hun peker på at norske kvinner og menn har ulike interesser i foreldreskapet på grunn av krav om mobilitet fra det nye arbeidsmarkedet som kjennetegnes ved fleksibilitet og deregulering. Randi Kjeldstad og Anne Skevik problematiserer kategorien «enslige forsørgere» i kapitlet «Enslige forsørgere – en sosialpolitisk kategori» og drøfter konsekvenser av at denne kategorien nå synes å forsvinne som en distinkt gruppe i samfunnet. Videre løftes betydningen av klasseperspektivet for å forstå barns oppvekstvilkår fram av Håkon Leiulfsrød i kapitlet «Familie og sosial ulikhet i velferdssamfunnet». Til slutt i boken drøfter Hanne Kavli hvordan en økende grad av fleretnisitet i befolkningen og ulike kulturelle tolkninger av familiens og slektens betydning har bidratt til nye spørsmål om hvordan familiepolitiske tiltak virker.

Forfatterne stiller spørsmålsteget ved en rekke konvensjonelle oppfatninger av familieförändring og familjepolitik og förholder seg kritisk til norsk familjepolitik. Bidragene i boken förnyer forskningstemaer og -interesser som har ligget nede, som för eksempel klasseperspektivet på familien. Boken bidrar også med kunnskap på underforskede felter. Dette gjelder særlig det ene kapitlet om hvilke konsekvenser innvandreres familiemönstre kan ha för velferdspolitikken. Men betydningen av livslöpsfase, funksjonshemming eller seksuell orientering för velferdspolitikken omtales ikke i boken. Kjönnsligestilling har fortsatt en stor plass.

Nå vil vi omtale særlig ett av bokens kapitler om kjönnsligestilling: «Familjepolitikkenes grense – ved «likestilling light»?», som synes særlig relevant her. Her argumenterer Kari Skrede (2004) för at det familjepolitiske systemet som framtrer i Norge, synes å være mer tvetydig enn ordningene i andre land. Påstanden hennes er at Norge har en tvetydig familjepolitik som sementerer en lett variant av den kjönnbestemte arbeidsdelingen – *likestilling light*. En del av årsaken til denne tvetydigheten, er at politikken har vært skapt gjennom skiftende politiske allianser, påpeker hun. Til forskjell fra de andre landene i Norden har Norge i større grad satset på romslige kontantoverföringer, med likebehandling av barn uavhengig av foreldres inntekt. Innföringen av kontantstötten i 1998 ga foreldre større valgfrihet i omsorgsformer, men bidro samtidig til å försterke de tvetydige signalene i familjepolitikken, hevder hun.

Kontantstötten ble vedtatt gjennom en allianse mellom en liberal/konservativ ideologi med vekt på foreldrenes rett til å velge ulike omsorgsformer og en fordelingspolitisk ideologi med vekt på like ytelser fra staten til barneomsorg, uavhengig av tilsynsform. Spissformulert sier Skrede at ved siden av å signalisere behov för ökt yrkesaktivitet blant mödre signaliserer familjepolitikken også at mor trengs (ganske lenge) hjemme hos barna. Kari Skrede mener at den sterke ökningen i mödres yrkesaktivitet i Norge (fra 1970-tallet) i stor grad har kommet *på tross* av godt utbygde familjepolitiske reformer, heller enn på grunn av dem.

Budskapet er hva som er konsekvensene av tvetydigheten i familjepolitikken. Det er, i fölge Skrede, at det norske familjepolitiske systemet presenterer mulighetene för det likestilte foreldreskap som et *tilbud* og ikke som en norm. Sosiale forskjeller innen kjönnene må settes på dagsorden fordi tvetydigheten bidrar til å opprettholde et sterkt kjönnsdelt arbeidsliv og gir menn tvetydige signaler i förhold til om likestilling er noe som primært gjelder kvinner eller om det også angår dem.

Utfordringer knyttet til den norske tvetydige familjepolitikken problematiseres videre i boken «Politicising Parenthood in Scandinavia. Gender relations in welfare states», som er redigert av Anne Lise Ellingsäter og Arnlaug Leira (2006). Tema er politisering av foreldreskapet i Norden og hvordan foreldreskapet ble påvirket av prinsippene universalisme og likhet på 1970-tallet. Forfatterne peker på at den gang – på 1970-tallet – ble likhetstradisjonen utvidet til også å inkludere likestilling mellom kjönnene. Poenget til forfatterne er at likestilling faktisk handler om noe mer enn «equality of opportunities» i den nordiske tradisjonen. Det handler om resultater eller «outcome» i bred forstand.

Her vises det til at begrepet «equal opportunities» (like muligheter) i noen sammenhenger brukes synonymt med likestilling, og andre ganger ikke. Begrepet like

muligheter er til en viss grad tvetydig og forvirrende og kan betraktes som «likestilling light» fordi det ikke fokuserer på mål, men middel. Det kan oppfattes som en politikk rettet mot å skape like muligheter for kvinner slik at de får mulighet til å stille likt med menn i forhold til utdanning og arbeid. Like muligheter kan dermed oppfattes som et middel for å bedre (kun) *kvinnens* situasjon uten at noe trengs å forandre seg for mennene sin del. Men begrepet like muligheter kan også oppfattes som politikk rettet mot menn når det gjelder å ta på seg ansvar for hjem og familie. I dette perspektivet blir like muligheter mer synonymt med det likestillingsperspektivet som Leira og Ellingsæter bruker; en politikk som retter seg mot å bedre *både* kvinnens og menns stilling på en rekke felt for å oppnå likestilling.

Både Leira og Ellingsæter betrakter likestilling som et *mål*. Ulike politikkområder som for eksempel barneomsorgspolitikken blir viktige *virkemidler* for å oppnå likestilling mellom kjønnene. Likestilling betraktes også som et sentralt aspekt ved demokratiseringsprosesser i de nordiske landene i denne forskningen fordi likestilling ikke bare handler om deltakelse i arbeidsmarkedet, men også om arbeid/familieforhold. Argumentet til Ellingsæter og Leira er at hvis likestilling skal kunne realiseres, må distribusjonen av arbeidsmengden mellom kvinner og menn endres i samfunnet og barneomsorgspolitikken bli et *reelt* virkemiddel for å oppnå likestilling.

Mer generelt er det et viktig og relativt nytt bidrag i velferdsforskningen at også etnisitet eller innvandrerbakgrunn trekkes frem som kriterium når det gjelder bruken av velferdsordninger og som en indikator på likestilling. Kort oppsummert er funnet at bruken av kontantstøtte synker på bekostning av barnehager også blant innvandrerbefolkningen, men at det er betydelige forskjeller innvandrergrupper i mellom.

I forlengelsen av dette er det også verdt å trekke frem artikkelen «Innvandrerkvinner i jobb er mest likestilte» (Kristin Henriksen 1/2010), Artikkelen vektlegger at lønnsarbeid er en viktig kilde for å bli integrert i det norske samfunnet, så vel som til likestilling.

(Innvandrer) «kvinner som har inntektsgivende arbeid er langt mer likestilte med mennene innenfor samme landsgruppe enn de som ikke er sysselsatt. Ikke bare har det å være jobb en verdi i seg selv, det gir også høyere inntekt, større kontroll over økonomien, flere norske venner, mindre følelse av ensomhet og bedre psykisk helse» (side 69).

Igen ser vi hvordan likestilling fremstilles som det overordnede målet, mens velferdspolitik og omsorgsordninger primært fungerer som midler.

3.3 Økonomisk rasjonelle argumenter – et instrumentelt syn på velferdspolitikken

Gøsta Esping-Andersen sin forskning vektlegger betydningen av likestilling som en viktig faktor for å lage en bedre velferdsstat. Han påpeker blant annet at en stor del av velferdsstatens tjenesteøkonomi kan takke «husmødrenes forsvinningsnummer» for sitt eksistensgrunnlag. Han ser likestilling som en av nøkkelfaktorene bak en ny type velferdsstat som må bygges nettopp fordi det er en forutsetning for å få den post-industrielle velferdsstaten til å fungere (2002).

I sin siste bok, *The incomplete revolution. Adapting to women's new roles* (2009), tar Gøsta Esping-Andersen utgangspunkt i tre typer utfordringer og argumenterer for hvorfor det er viktig at velferdsstaten møter disse, og hvordan de kan møtes. Alle utfordringene er knyttet til endringer i kvinnerollen de siste tiårene. Det dreier seg om økende yrkesaktivitet, at kvinner føder færre barn enn i etterkrigstiden, og at de stadig blir eldre når de først føder. Det er en revolusjon på gang, men den er ennå ikke fullført (jf. bokens tittel), eller blitt reflektert i de velferdsstatlige institusjonene. Konsekvensene av dette er en stadig økende polarisering mellom sosioøkonomiske grupper, med et ressurssterkt «toppsjikt» og et ressursvakt «bunnsjikt». Det handler altså ikke bare om forskjeller mellom land, og typer av velferdsregimer, men også om forskjeller mellom ulike sosioøkonomiske grupper innad i landene. Dermed går Esping-Andersen utover de veletablerte «velferdsregimene», ved at han også inkluderer, eller kanskje rettere, *revitaliserer* klassebegrepet innenfor velferdsforskningen.

Boken kan oppfattes som et sterkt forsvar for velferdsstaten. Ikke først og fremst av nostalgiske eller politiske grunner, men fordi det er fremtidsrettet, effektivt og lønnsomt – sosialt, demografisk og økonomisk. Derfor blir det på ulike måter viktig å demonstrere at det ikke nødvendigvis er noe motsetning mellom individuell og kollektiv velferd: Velferden er kun optimal dersom økt effektivitet ikke samtidig fører til økt ulikhet. Videre, omfordelingen er kun optimal så lenge det ikke finnes andre alternativer som kunne ha bedret posisjonen til noen uten å forverre den for andre.

Denne effektivitetstankegangen ligger også bak kvinnefokus som gjennomsyrrer boken. Ut fra bokens tittel er ikke fokuset i seg selv særlig overraskende: Det skjer endringer i kvinnerollen og en optimal velferdsstat må gjenspeile dette politisk; et viktig budskap som kommer tydelig frem på tvers av de enkelte kapitlene. Noe forenklet og spissformulert sier han at: «man trenger verken å være feminist, sosialist eller sosialdemokrat for å forsvare en aktiv og kvinnevennlig velferdspolitik. Det holder lenge med konvensjonelle økonomiske prinsipper». Økt likestilling mellom kjønnene er økonomisk og politisk rasjonelt. Dette er et godt poeng som også kan sees som en delvis imøtekomning av kritikken arbeidene hans har fått fra feministisk orienterte forskere som har gått på at den komparative velferdsforskningen ikke i tilstrekkelig grad har anerkjent og integrert kjønn.

3.4 Barneomsorgspolitik som virkemiddel – det norske «gapet» reduseres

Et viktig fokus hos Ellingsæter i forskningen på slutten av dette tiåret er barneomsorgspolitikens betydning for likestillingen. Artikkelen «Closing the Childcare Gap: The Interaction of Childcare Provision and Mothers' Agency in Norway», av Anne Lise Ellingsæter og Lars Gulbrandsen (2007) tar opp gapet mellom tilbud og etterspørsel når det gjelder barneomsorgstilbud i landene Finland, Sverige, Danmark og Norge. Artikkelen fokuserer særlig på det særegne ved den historiske utviklingen av norske barneomsorgstilbud. De påpeker at selv om det er slik at de nordiske velferdsstatene er blant de landene som har hatt størst suksess når det gjelder å redusere gapet mellom tilbud og etterspørsel i den vestlige verden, er Norge spesiell fordi Norge har vært det landet hvor gapet har vært størst.

Artikkelforfatterne er opptatt av å forklare at det norske «gapet» nå har blitt mindre i lys av høyere utbyggingstakt og målsettingen om full barnehagedekning. En hovedforklaring slik de ser det, er endringen i mønsteret når det gjelder mødres arbeidsmarkedstilknytning og etterspørselen fra kvinner etter barneomsorgstilbud i den senere tid. Dette har vært den viktigste drivkraften bak reduksjonen av «gapet» som de ser på som en suksess. Artikkelen drøfter ikke likestilling eksplisitt, men er tydelig på at målet om full barnehagedekning er et *delmål* på veien mot økt likestilling mellom kjønnene.

De hevder at full barnehagedekning har blitt et mål i Norge ikke bare fordi mange kvinner ønsker seg ut i arbeidslivet, men også fordi kvinners *syn* på barneomsorgstilbudene har endret seg i den senere tid. I pakt med barnehagereformen har også holdningene endret seg. Mange kvinner anser barnehagetilbudene i dag som et kvalitativt godt tilbud. Barnehagetilbud betraktes i større grad som et velferdsgode, sammenlignet med tidligere tider.

I artikkelen pekes det på at tvetydigheten i norsk familierpolitikk ikke bare har kommet til uttrykk i kontantstøtteordningen, men også i målet om full barnehagedekning i Norge. Målet om full barnehagedekning har hatt støtte av ulike regjeringer som har hatt ulike begrunnelser for å gå inn for dette. For partier på venstresiden har målet med barnehageutbyggingen vært todelt: å støtte foreldre der begge er i arbeid og støtte opp under økt likestilling mellom kjønnene. Den borgerlige siden, som forfatterne forholder seg mest kritisk til, har sett på utbyggingen som et bidrag til å øke *valgmulighetene* for foreldrene, uten å betone at en økning i barneomsorgstilbud i seg selv er viktig.

I forlengelsen av dette er det også relevant å trekke inn Sümer (2009), som påpeker at norsk barnehagepolitikk i større grad enn svensk og dansk har blitt begrunnet med «barnas (pedagogiske) beste» heller enn med likestilling som sådan. Tilsvarende blir «barnas beste» et viktig argument når det gjelder foreldrenes valg av omsorgsordninger, og forfatteren stiller spørsmål ved hvorvidt valgfrihets-, inkluderings- og mangfoldsretorikken er i ferd med å «slå ut» likestillingsretorikken i den offentlige debatten. Dette er for øvrig et tema som også går igjen i avsnittene under.

3.5 Hvordan omsorgsordninger påvirker fars omsorgspraksis – dualismen i norsk omsorgspolitik

En sentral vinkling i nyere forskning om likestilling er kritikken av det norske (og nordiske) likestillingsbegrepet som beskrives for å være et perspektiv som i for stor grad har fokusert på *kvinner* og i mindre grad på menn. Argumentet er at det gir mer mening å tenke først *menn*, så kvinner eller å tenke familien som én likestilt og kjønnsnøytral enhet. En implikasjon av dette perspektivet er ordninger og rettigheter eksplisitt rettet mot menn, slik som den nye fedrekvoten kan sies å være et eksempel på. I forlengelsen av dette er argumentet gjerne at fedrekvoten må utvides ytterligere slik at man oppnår en full deling av den perioden foreldre er hjemme med barna eller at mødre får kortere omsorgspermisjoner.

Boken «Valgfrihetens tid, omsorgspolitik for barn møter det fleksible arbeidslivet» redigert av Berit Brandth, Brita Bungum og Elin Kvande (2005) følger langt på vei det samme likestillingsperspektivet som presentert ovenfor men griper særlig inn i problematikken rundt «likestilling light» sett fra *fars* og til dels fra barnets ståsted. Til forskjell fra Anne Lise Ellingsæter og Arnlaug Leira synes disse forfatterne i større grad å løfte fram *fedrenes* stilling i spenningsforholdet mellom arbeidsliv og familieliv og hvordan dette påvirker barna på godt og vondt. De løfter dermed også fram «barneperspektivet» i tilknytning til likestilling. Dette skal vi komme tilbake til nedenunder. Først litt om dualismen i norsk omsorgspolitik som for så vidt spinner rundt den samme tvetydigheten som vi har pekt på ovenfor.

Den tilsynelatende valgfriheten i norsk omsorgspolitik kritiseres av Brandth, Bungum og Kvande (2005). Dualismen i norsk omsorgspolitik er preget av to forskjellige idègrunnlag og ulike forestillinger om kjønn og familie der valgfrihet står sentralt. Problemet er at valgfriheten ikke forholder seg til samfunnets kjønnsstruktur. Valgfriheten forutsetter for det første kjønnsnøytralitet og for det andre at det eksisterer like muligheter og reell arbeidsdeling for både menn og kvinner. Slike *valgfrie og kjønnsnøytrale ordninger* som delbar permisjon og kontantstøtteordning evner ikke å bryte med tunge kjønnsstrukturer i arbeidslivet.

Boken bygger på fire store forskningsprosjekter: en studie av norske fedres bruk av foreldrepermisjoner, en evaluering av tidskontoordningen og ulik bruk og ulike konsekvenser for likestilling i familie- og arbeidsliv, den bygger på en devaluering av kontantstøtteordningen samt Culture og EU-prosjektet «Custom and Caring. Men's and Women's Possibilities to Parental Leave».

Foreldrepermisjon og fedrekvote har som målsetting å fremme kjønnsbalanse i familie og arbeidsliv. Både mor og far skal sikres tid til omsorg for egne barn og tid til deltakelse i lønnsarbeid. Til tross for disse ordningene følger den dominerende kjønnsarbeidsdelingen fortsatt det velkjente mønsteret. Det er fortsatt slik at kvinner har hovedansvaret for barneomsorgen og bruker mest tid på barna.

Et viktig spørsmål forfatterne tar opp er hvordan omsorgsordninger med utgangspunkt i arbeidslinja påvirker fars omsorgspraksis. Berit Brandth og Elin Kvande diskuterer denne problemstillingen i kapitlet «valgfri eller øremerket permisjon for fedre?» og problemstillingen videreføres i kapitlet «Omsorgspolitik for fedre i fire europeiske velferdsstater». Det vises til at Island har gått lengst i å bygge kjønnsbalanseprinsippet inn i sine ordninger. De har øremerket tre måneder av permisjonen til far og tre til mor, mens de resterende tre månedene kan deles mellom foreldrene.

Brandth og Kvande drøfter også i sin artikkel (2001): «Flexible Work and Flexible Fathers» at tvungen permisjon – som fedrekvoten – er mer effektiv i forhold til å få norske fedre hjem fra arbeidsplassen, enn mer fleksible og valgfrie ordninger. Mer generelt påpeker forfatterne at den norske likestillingspolitikken som i stor grad har lagt opp til at man skal kunne kombinere lønnsarbeid og familieliv (fordi det er bra for kjønnslikestillingen..) kolliderer med «det grådige arbeidslivet». Tvungne statlige ordninger er derfor mest effektive fordi det legitimerer foreldres og da særlig fedres, tilbaketrekking fra arbeidslivet. Samtidig bidrar denne politikken til at tid til barneomsorg blir en kollektiv prosess heller enn en individuell avveining. Imidlertid går

det ikke klart fram av artikkelen *hvorfor* fedre egentlig skal være mer hjemme, bortsett fra at det er bra for likestillingen, dem selv, barn og mor ... Bli det kanskje en verdi per se?

Også artikkelen «Barn som bor med far bor også med mor» (Jensen 2005) er et av relativt få arbeider som tar empirisk utgangspunkt i fedre. Også her er det empiriske utgangspunktet fedre. Tema for artikkelen er *farsrollen* og barns daglige liv med far dvs hvordan barn fordeles mellom foreldre som ikke bor sammen. Jensen påpeker at det er mye som tyder på at andelen barn som er registrert bosatt/bor hos far på totusentallet er høyere enn det den var i 1989. Artikkelen handler om hvordan denne økningen kan forstås, og legger vekt på utviklingen i delt daglig omsorg og samboerfedres stilling. Resultatene tyder på at far er blitt viktigere, men andelen barn som bor bare med far, er betydelig mindre enn barnestatistikken viser. Vel 85 % bor bare med mor, men der har altså skjedd en økning i andel barn som bor med far, som et resultat av at flere barn har delt bosted. Forfatterens likestillingsperspektiv er også her den tradisjonelle kjønnslikestillingen, men retter seg til forskjell fra mange andre bidrag direkte mot farsrollen og drøfter dette i lys av fedres posisjon på arbeidsmarkedet. Forfatteren mener med andre ord at kjønnsdelingen i arbeidsmarkedet legger sterkere begrensninger på fedres omsorgsmuligheter enn mødres.

I forlengelsen av dette er det interessant å trekke frem en studie av Ingeborg Foldøy Solli og Mari Rege ved Universitetet i Stavanger. (Dagens Næringsliv 2010) Forskerne har analysert fedrekvoten i fødselspermisjonsordningen og hvilke effekter den har for fedrene. Fedrekvoten har ført til at fedre tjener to prosent mindre enn de ville gjort uten ordningen, og effekten holder seg i flere år etter permisjonen. Forskerne mener at lønnseffekten gjenspeiler det faktum at fedre prioriterer jobb lavere og familieliv høyere enn de ellers ville gjort. – Det kan bety at småbarnsfedre jobber mindre overtid, ikke aspirerer til lederstillinger og søker seg til jobber hvor det er lettere å kombinere for eksempel Lucia-feiringer i barnehagen eller det å være hjemme med syke barn, men der lønnsnivået er lavere.

3.6 Det «grådige» arbeidslivet og den doble likestillingen

Mens arbeidslivet på den ene siden omfavner sine ansatte og setter pris på dem, kan arbeidslivet også lett bli grådig og skvise sine ansatte i forhold til familielivet. Dette er tema i boken: «Arbeidslivets klemmer. Paradoxer i det nye arbeidslivet av Elin Kvande og Bente Rasmussen (red.). Boken handler om vilkårene for den doble likestillingen i forhold til arbeidslivet som velferdsstatens lover og regelverk skal legge til rette for. Boken handler ikke så mye om foreldrenes tidsklemme men fokuserer på hvilken mening *tid* har i forholdet mellom mennesker: tid på jobb vs. tid til barn, god arbeidstaker vs. god mor eller far.

Dette er et likestillingsbegrep som i større grad retter hovedfokuset på arbeidslivets betydning for familie og likestilling. I begrepet «den doble likestillingen» ligger at velferdsstaten har en aktiv politikk for å legge til rette for at yrkesaktive foreldre skal ha mulighet til å kombinere full jobb og omsorg for barn gjennom barnehager og permisjonsrettigheter både for mødre og fedre. Bokens fokus retter seg primært mot foreldre som lever i heterofile familier.

Målet med boken er å bidra til å endre arbeidslivets tilsynelatende kjønnsnøytrale ideer og rutiner. Poenget er å analysere reproduksjonsarbeidet og lønnsarbeidet i sammenheng. Fokuset er å bringe omsorgsarbeidet inn i analyser av arbeidslivets organisering. Det har vært og er fortsatt et dominerende skille mellom det lønnete arbeidet og omsorgsarbeidet i forståelsen av arbeidstakeren i sosiologisk forskning om arbeid og organisasjon. *Det er bildet av den abstrakte og kroppsløse arbeidstakeren uten seksualitet og uten ansvar for barn som dominerer på feltet (Acker 1992)*. Dette gjenspeiles også i den faglige inndelingen av sosiologifaget i familiesosiologi og arbeidssosiologi. Det bygges sjelden broer mellom disse to. Konsekvensen er at to disipliner sementeres; omsorgsarbeidet studeres som en del av familiesosiologien, og lønnsarbeidet studeres som arbeids- og organisasjonssosiologi.

Gjennom den omsorgspolitikken som er blitt ført fram til nå har velferdsstaten prioritert en mannlig hovedforsørgerkontrakt. Dette argumentet kommer også fram i arbeidet til Kari Wærness og Liv Syltevik (2004). De peker på at det «rasler i forsørgerlenkene» fra flere hold:

I dag aksepterer ikke kvinnene å fylle de krav til omsorgsarbeid i familien som velferdsstaten i den første fasen implisitt forutsatte og kunne basere seg på, og den mannlige hovedforsørgeren rasler i forsørgerlenkene og krever en partner som kan være medforsørger ... Velferdsstaten kan også sies å rasle i lenkene – både ved generelt å styrke arbeidslinja i ulike ordninger og begrense enslige mødres rettigheter til økonomisk forsørgelse for egne barn.

De peker på at Norge nå opplever en alvorlig rekrutteringskrise til omsorgsjobbene, ikke minst fordi «jobbene har en så lav lønn at kvinnene ikke kan forsørge seg selv, slik at de blir delvis avhengig av mannlig forsørgelse for å ha en selvstendig levestandard». Et viktig argument i forlengelsen av dette som forfatterne trekker er kanskje at idealet om det selvforsørgende individ kan være et dårlig utgangspunkt for velferdsstatens ordninger ettersom store deler av den norske befolkningen i perioder av sine liv er avhengig av andres arbeidsinntekt eller støtte fra velferdsstaten. Kanskje bør den nye sosiale kontrakten omfatte en ansvarliggjøring av arbeidslivet og plasseres i arbeidslivet slik som Kvande og Rasmussen hevder, ellers kan vi lett få et arbeidsmarked som sementeres med et A-lag av grådige jobber og et B-lag av omsorgstilpassede jobber i offentlig sektor, hevder blant andre Kvande og Rasmussen (2007). Konsekvensen av dette er at det ubetalte omsorgsarbeidets bidrag til økonomi og samfunn må anerkjennes og menns innsats på området verdsettes (Isaksen 2003).

Omsorgsarbeid der både menn og kvinner deltar likt betraktes av flere forskere som et middel til en bedre sosialpolitikk. Argumentet er at sosialpolitikken dreier seg om å skape muligheter for at alle kan ta personlig del i utformingen av omsorgen i den private delen av samfunnet. Derfor er likestilling som et middel for en bedre sosialpolitikk hovedanliggende i flere forskningsarbeider, som i boken *Omsorgens Pris. Kjønn, makt og marked i velferdsstaten*, redigert av Lise Widding Isaksen (2003). Boken er et resultat av Makt- og demokratiutredningens prosjekt om velferdsstatens kjønnsdimensjoner. Forfatterne tematiserer og problematiserer hvordan ulike forståelser av makt og kjønn er knyttet til forskjellige måter å tenke penger, marked og omsorg på i samspillet mellom familien, velferdsstaten og arbeidsmarkedet. Det pekes på

hvordan ulike omsorgskulturer er knyttet til forskjellige sosialpolitiske virkemidler: den tradisjonelle modellen, den postmoderne modellen, den kaldmoderne modellen og den varmmoderne modellen. Den sistnevnte modellen springer ut av en forståelse av at både kvinner og menn deltar i omsorgsarbeidet og at offentlige institusjoners oppgave er å supplere og støtte opp om familiers ansvar for hverandres, sosiale, fysiske og emosjonelle velferd uten at de verken overtar eller dominerer. Dette er en modell som tar utgangspunkt i at kvinner og menn både kan og vil dele på oppgavene hjemme.

Boken *Kvinnens arbeid*, av Karen Christensen og Liv Johanne Syltevik (red.) (2009) følger de samme linjene. Fokuset er på nye forståelser av kvinnen og kvinnelig arbeidskraft i velferdsstaten. Sentralt i boken er at den sosiale organiseringen av arbeid har vært og fortsatt er kjønnsdifferensiert både horisontalt og vertikalt i hele den vestlige verden. Målet med boken er å bidra til nye forståelser av kvinner som aktører i historien. Boken tematiserer kjønnslikestilling ved å løfte fram og synliggjøre ulike trekk ved forholdet mellom kvinner og arbeid. De mener det er fruktbart å inkludere et eksplisitt fokus på kvinner i kjønnspektivet, for blant annet å samle en del innsiktsfulle analyser av aktuelle endringer i kvinnens arbeid som for eksempel mulighetene for å kombinere lønnsarbeid med familieliv. Boken synliggjør dermed kjønn i forhold til arbeids- og familiepolitikk, utdanninger og yrker med kvinnedominans, arbeid i og utenfor velferdsstaten, arbeidsdeling og makt i ekteskap og mobilitet mellom mødre og døtre.

Øystein Gullvåg Holter løfter fram det som han ser som kjernepunktet i innovasjonen, som er menns bevegelse fra en hovedforsørgerposisjon til en mer likeverdig posisjon både når det gjelder omsorg og når det gjelder lønnsarbeid (2007). Med utgangspunkt i et likestillingsperspektiv sett som en sosial bevegelse, ønsker Holter å ta opp noen hovedhindre og muligheter for en ny type sosial kontrakt når det gjelder menns omsorg og aktivt farskap. Dette ser han på som en vanskeligere utfordring enn kvinnens frigjøring og kvinnens kamp for rettigheter i det som tradisjonelt har vært menns yrkesliv og offentlighet. Han viser til at innovasjonen kanskje krever en bredere «sosial kontrakt» som klarere markerer sammenhengen mellom arbeidstidsreduksjon og omsorgsinnsats.

Holter peker på at mennenes bevegelse på noen måter bryter mer fundamentalt med organisasjonenes og arbeidslivets tilvante betingelser og den tilvante rangordningen mellom lønnsarbeid og omsorgsarbeid. Han ser på de to kjønns likestillingsbevegelser – kvinnens mot yrkeslivet og mannens mot hjem og omsorg – som temmelig ulike i praksis, at kvinnene beveger seg mer «oppover», mens menns bevegelse kan gi nedgang eller nedovermobilitet. Dette er noe av bakgrunnen for at menn er mer skeptiske eller ambivalente til likestilling, mener Holter og sier: «Det er lettere å be familiens datter om å studere til lege, enn å be sønnen studere til sykepleier». Likestilling kan med andre ord gi menn reelt eller imaginært tapt status eller klassemessig, selv om det ikke er gitt at effekten blir slik. Han mener at kjønnsformasjonen i høy grad også er en klasseformasjon, som må tas med i bildet.

Den nye sosiale kontrakten innebærer at regnskapet legges om der ikke bare lønnsarbeidet, men også det ulønnede omsorgsarbeidet legges inn, slik at alle blir bedømt etter innsats og ikke bare etter andelen av innsatsen som utgjøres av lønnsarbeidet. Han fremholder at likestillingspolitikken må ut av «kvinnegettoen» og gjelde i samfunnet generelt, ellers vil man få en økning i «kjønnskrigen» eller konflikter knyttet til kjønn. Han peker på at det blant annet ikke er rimelig at kvinnen og omsorgsansattes arbeidsgivere skal betale de sosiale kostnadene i langt større grad enn andre arbeidsgivere. Det er heller ikke ønskelig at arbeidsmarkedet sementeres med et A-lag av grådige jobber og et B-lag av beskyttede, omsorgstilpassede jobber som for eksempel tilfeldigvis havner i offentlig sektor og skal betales av skattebetalerne. Kjernen i en ny sosial kontrakt er det økonomiske prinsippet like for like, som krever at man anerkjenner det ubetalte omsorgsarbeidets bidrag til økonomi og samfunn, og at man verdsetter menns innsats på området.

Til slutt skisserer Holter seks mulige alliansepartnere eller samvirkende tendenser som kan bidra til at det nye pappaspolet og en omsorgsfull mansrolle kan bli et mer allment mønster i samfunnet. De potensielle partnerne er de yrkesorienterte kvinnene, en mer mannsvennlig stat på nytt likestillingsgrunnlag, en bredere familie- og omsorgspolitik, innovasjon og arbeidsliv, velferdsøkonomi og middelklassegevinst av likestilling og oppdrift i voksende institusjoner. Når det gjelder en bredere familie og omsorgspolitik mener Holter at potensialet er stort men stiller spørsmålsteget ved om det er noen ledig plass der eller om alt er opptatt når det gjelder ansvar, slik at menn tas i mot som gjestearbeidere? Han mener videre at familie- og omsorgspolitikken må komme på banen (fotballbanen brukes som metafor), og bevege seg fra den hjemme-hos pregede nedre del av banen, gjennom midtfeltet med skole og utdanning og så over på arbeidsliv, offentlighet og samfunnsutvikling generelt. Han mener at det er midtfeltet som ser ut til å hindre dette i dag. Likestilling må komme med i diskusjonen om barnets beste og når det gjelder skolens bidrag til kjønnssegregering. Han peker også på inkonsistensen i offentlig politikk hvor nybakte mødre og fedre møter ulike veiskilt i samme kryss – noen peker mot likestilt samliv og en ny mansrolle, andre mot mannlig hovedforsørging og tradisjonelle samliv.

Holter etterlyser derfor en mer likestillings- og mannsvennlig stat som bidrar til bedre kjønnsbalanse og integrering. Han mener at staten som operativ aktør i familielivet fortsatt er preget av en sterk forforståelse av at omsorgen er kvinnelig. Har myndighetene et valg, sender man brevet om barnet til mor framfor far og så videre. Det «å kjønne» og «å barne» variabler og indikatorer er ikke nok, hevder han. Man må også likestille indikatorene, det vil si se på mer eller mindre likestilte par og familier.

Andre forfattere, som blant andre Bente Puntervold Bø og Benedicte C. Rappana Olsen tematiserer i større grad det «kjønnsnøytrale» begrepet foreldreskapet i boken «Utfordrende foreldreskap. Under ulike livsbetingelser og tradisjoner» (2008). Her er ikke fokuset så mye på kjønnslikestilling slik som omtalt ovenfor, men foreldreskapet i lys av klasse, seksuell orientering,

generasjoner, klasse og etnisitet. Igjen synes funksjonshemming å være et ikke-tema.

Mens Ellingsæter og Leira eksplisitt omtaler og problematiserer kjønnslikestilling som en målsetting for velferdspolitikken, synes disse forfatterne å betrakte det brede foreldreskapet som likestilling og som et middel for en bedre sosialpolitikk. De henvender seg også til profesjonsgrupper på ulike nivå i velferdsstaten som arbeider med familieproblematikk og foreldre-barn-relasjoner innenfor område som sosialt arbeid, barnevern, helsefag eller undervisning.

Bokens fokus er foreldreskapets utfordringer: betingelser, kulturelle forestillinger og ulike praksiser. Forfatterne retter oppmerksomheten på foreldreskapet som et privat og offentlig anliggende der velferdspolitiske ordninger som foreldrepermisjoner, fedrekvoter, barnehager, fritidsordninger og kontantstøtte betraktes som eksempler på familiepolitiske virkemidler som skal legge til rette for gode vilkår for foreldre og barn. Boken tematiserer ikke kjønnslikestilling, det er det «avkjønnede, men brede foreldreskapet» som står i fokus.

Det er et familiepolitisk perspektiv som er det gjennomgående temaet i boken men med fokus på nye aspekter ved foreldreskapet enn kjønn: temaer som foreldreskap og klasse, forsterket foreldreskap (foreldre som får hjelp fra barnevernet), det åpne skeive foreldreskapet, menns og kvinners foreldreskap etter samlivsbrudd, foreldreskap over kulturgrenser, generasjonskonflikter om oppdragelse og så videre. Målet med boken er å løfte fram hvordan samfunnet kan legge til rette for at foreldreskapet i bred forstand kan utvikles under vilkår som gir barn en god ballast for livet.

3.7 Barneperspektivet inn i forskningen om likestilling, arbeidsliv og familie

Utformingen av velferdsstatsordningene har i liten grad inkludert et barneperspektiv, hevder forskere som Brandth og Kvande. Barna har ikke hatt en selvstendig status eller stemme i begrunnelsene for ordningene og de ser behovet for å etterlyse barnas stemmer i utformingen av ny politikk for arbeidslivet. Dette leder oss over til barneperspektivet i forskningen om velferdsordninger og likestilling.

Brita Bungum gjør i stor grad det som Holter etterlyser og tar opp den tråden der det som er barnets beste også må kobles til likestilling. Dette kommer særlig godt til uttrykk i avhandlingen hennes fra 2008: Barndommens tid og foreldres arbeidsliv. En sosiologisk studie av barns og yrkesaktive mødres og fedres perspektiver på arbeids- og familieliv. (Phd avhandling, NTNU). En av artiklene i avhandlingen er også publisert som et bokkapittel i boken «Arbeidslivets klemmer. Paradokser i det nye arbeidslivet» av Elin Kvande og Bente Rasmussen (red.) 2007 med tittelen: «Når blir jeg henta? Barns tidsforhandlinger med yrkesaktive mødre og fedre».

Avhandlingen er basert på en artikkelsamling som altså legger et barneperspektiv til grunn: «Tid til barn», «The childless working life», «Å velge det beste for barna», «Med nøkkelen rundt halsen. Barns opplevelser av mødre og

fedres arbeidsliv». «Når blir jeg hentet? Barns tidsforhandlinger med yrkesaktive fedre og mødre». I avhandlingen er også et kritisk perspektiv på kontantstøtteordningen. Avhandlingens hovedfokus er å inkludere et barneperspektiv i forskning om arbeidsliv og familie. Et viktig mål for Bungum er å utfordre etablerte skiller mellom arbeidslivsforskning og barneforskning. Barneperspektivet er en viktig tilnærming i så måte. Når mødre i langt større grad enn tidligere arbeider fulltid, er det ikke bare det ulønnede omsorgsarbeidet som blir synlig, mye tyder på at barna også blir mer synlig for samfunnet, hevder forfatteren. Barna framstår ikke lenger utelukkende som objekter som tilhører privatlivet til, men blir i større grad sett som subjekter og som et viktig samfunnsanliggende.

Barneperspektivet knyttes på denne måten til et likestillingsperspektiv som løfter fram behovet for at barn trenger mer tid med far. Dette er tydelig i hennes arbeid om kontantstøtteordningen som hun er kritisk til av flere grunner. Hun mener at kontantstøtteordningen i større grad bør knyttes til rettigheter i arbeidslivet og stille krav om tilpasninger fra arbeidslivet sin side.

For det første peker hun på at innføringen av kontantstøtten satte i gang viktige debatter om hvilken velferdspolitik som skal innføres i framtiden. Men ordningens manglende tilknytning til rettigheter i arbeidslivet mener hun gjør den ubrukbar som hjelpemiddel for de småbarnsforeldrene som fra før av bruker mest tid på jobb. Kontantstøtten setter ingen krav til arbeidslivet om tilpasning. Så lenge ordningene er for individtilpasset og valgfrie, blir det arbeidslivet som trekker det lengste strået. Dersom en er opptatt av å skape endringer i tidsbruk for å gi småbarn mer tid med foreldrene, er det fedrenes tidsbruk i arbeidslivet som har det største potensialet for endring, hevder hun. Endringer i fedres tidsbruk i forhold til barna forutsetter dermed at slike nye ordninger som kontantstøtten er et eksempel på, kan knyttes til kollektive rettigheter i arbeidslivet.

Det andre funnet i forhold til kontantstøtten, jfr. begrepet «likestilling light», er at den synes å legitimere forestillingen om at barnets beste tid med mor er den viktigste for barna. Hun velger å sette relasjonen mellom barn og foreldre på hodet – se på barns tid med foreldre i stedet for foreldres tid med barna – og hevder at kontantstøtten passer som «hånd i hanske» til en kjønnsordning der far arbeider for fullt mens mor har redusert sin arbeidstid. Reformen støtter slik hun ser det opp under en kjønnsordning som gir barn lite tid med far og liten tid med far og mor samtidig.

4. Utfordringer

Så langt har vi sett at likestilling på norsk i stor grad betyr likestilling mellom kvinner og menn. Videre at det i stor grad er knyttet til foreldreskapet, ved at det som tematiseres enten er graden av likestilling innad i (småbarns) familier eller mulighetene for å kombinere barneomsorg og lønnsarbeid.

I det følgende vil vi gå nærmere inn på hvordan dette etablerte perspektivet blir utfordret: Hva lager «rot» og hvordan? Vi vil utdype de tre kritiske røstene som vi skisserte innledningsvis: den flerkulturelle utfordringen, kritikken av det tradisjonelle kjønnslikestillingsbegrepet samt det kjønnssegregerte arbeidsmarkedet i Norge og Norden.

4.1 Kritikk av norsk velferdsstatspraksis – den flerkulturelle utfordringen

Flere forskere har pekt på at selv om likestilling har blitt en av hjørnesteinene i diskurser omkring flerkulturalisme i de nordiske landene (se blant andre de los Reyes, Molina og Mulinari 2003) synes bruken av begrepet her å gi mindre mening. En del av utfordringen knytter seg til at likestillingsbegrepet i stor grad hviler på en heteronormativ orden i betydningen (kjønns)likestilling i relasjonen mellom kvinner og menn. Dette innebærer et implisitt fokus på «norske» og hvite middelklassekvinner og – menn. I forhold til multikulturalisme blir likestilling da også ofte presentert som en karakteristikk ved landet, heller enn at det refereres til selve velferdspolitikken, praksisene eller ordningene (Tuori 2009).

Denne kritikken av nordisk velferdsstatspraksis løftes blant annet fram i boken *Complying with colonialism. Gender, Race and Ethnicity in the Nordic Region*, av Suvi Keskinen, Salla Tuori, Sara Irni og Diana Mulinari (2009). Forfatterne hevder at den feministiske forskningen i Norden i stor grad har behandlet spørsmål knyttet til rase eller etnisitet som marginale tema. Å neglisjere at rasisme er kjønnnet bidrar ikke til gode analyser av kjønn, peker de på. De peker også på at begrepet likestilling befinner seg i kjernen av diskursen om «nationhood» og at begrepet står sentralt når det gjelder å definere hvem som hører til nasjonen og hvem som ikke gjør det. Det viktige i denne diskursen er å definere hvem som tilhører nasjonen og hvem som ikke gjør det – andre marginaliseres eller ekskluderes, hevder de. Artikkene i boken viser hvordan ulike sammenvevinger mellom rase, klasse, kjønn og seksualitet på ulike måter bidrar til å skape spesielle mønstre som favoriserer noen, mens andre faller utenfor. Ulike kategoriseringer som for eksempel «innvandrer-kategorien» mener forfatterne er et eksempel på en slik «velferdsstatsnasjonalisme».

Den nordiske «velferdsstatsnasjonalismen» får store konsekvenser for «de andre», som for eksempler likekjønnspar eller innvandrerfamilier. I følge Salla Tuori i kapitlet «Postcolonial and Queer Readings of 'Migrant Families' in the Context of Multicultural Work» blir verken familier der foreldrene har samme kjønn eller innvandrerfamilier sett på som skikket for reproduksjon. Representasjoner av innvandrerfamilier i Norden relaterer seg først og fremst til måter som Europa har portrettert seg selv på, gjennom sine seksualitetsformer og kjønnsrelasjoner som portretteres som mer siviliserte enn resten av verden. Eksempelvis tegnes det ofte for innvandrerfamilier sin del, et bilde av en familie «bestående av en heteroseksuell mor og far med mange barn der far arbeider ute mens mor bærer byrdene hjemme» (Tuori 2009). Forskeren peker på at diskurser om innvandrerfamilier har mange implikasjoner for dem det gjelder. Representasjoner er ikke noe som bare er «der ute». De er en del av dagliglivet til de menneskene det handler om. Dette betyr at noen står overfor antagelser om deres liv og overfor rasistiske

kommentarer basert på de samme antagelsene. Et eksempel er antagelsen om at innvandrere alltid er heteroseksuell. Dette får implikasjoner for de som ikke er det.

Innvandrerfamilier representerer heller ikke «den rette heteroseksualiteten» i den nordiske velferdsstatsnasjonalismens sitt bilde. Familiene til innvandrerkvinner og – jenter ses ofte på som en byrde heller enn som en ressurs. Den vanlige representasjonen av innvandrer menn er at de er patriarkalske ektemenn og fedre. Dette påvirker også måten vi snakker om innvandrerfamilier på.

En annen forsker som tar opp forholdet mellom migrasjon, likestilling og velferdsstatlig politikk er Diane Sainsbury, i artikkelen «Immigrants' social rights in comparative perspective: welfare regimes, forms in immigration and immigration policy regimes» (2006). Her sammenlignes det hvordan immigranter integreres og får sosiale rettigheter i henholdsvis USA, Tyskland og Sverige. Disse tre landene er valgt fordi de ofte fremstilles som selve prototypene på Esping-Andersens (1990) velferdsregimer. Imidlertid har ingen av disse regimene eksplisitt blitt diskutert utifra et migrasjonsperspektiv. I den grad det er et eksplisitt likestillingsperspektiv i artikkelen, må likestilling primært forstås som like muligheter, men også likt utfall i integrasjon, mellom immigranter og befolkningen ellers. Sainsbury konkluderer med at både det liberale amerikanske og det sosialdemokratiske svenske regimet fremmer integrasjon i mye høyere grad enn det konservative tyske regimet. Dette fordi de to første gir langt høyere grad av «innpass» i forhold til arbeidsmarked og velferdspolitiske ordninger (rettigheter), mens det konservative regimet i større grad er basert på prinsippet om å «yte for å nyte». Det vil si at rettigheter oftere er opparbeidet, altså basert på tidligere (løns-) arbeidsinnsats.

Her måles integrasjon, i betydningen *likestilling* mellom immigranter og ikke-immigranter, gjennom deltakelse på arbeidsmarkedet. Riktignok er Sainsbury også opptatt av tilgangen til sosiale rettigheter og potensielle ytelser; men ofte fremstilles disse aspektene mer eller mindre som to sider av samme sak. Sainsbury konkluderer med når det gjelder kjønnsdimensjonen at forskjellene mellom land eller regimer er konstante, men (også) blant immigranter kommer kvinner generelt dårligere ut enn menn i forhold til rettigheter, som oftest på grunn av svakere integrasjon på arbeidsmarkedet. I den forstand kan vi kanskje si at innvandrerkvinner potensielt er i fare for å være eller havne nederst i hierarkiet. Hun er både immigrant og kvinne.

Siim og Borchurst (2010) peker på at der i Skandinavia har vært intense debatter om effekten av økt innvandring på velferdsstaten, familie og kjønnsrelasjoner. Boken analyserer den multikulturelle utfordringen som Danmark står overfor ved å undersøke forskjellige politiske tilnærminger til likestilling og familierelasjoner. Hva betyr innvandring og multikulturalisme i forhold til likestilling og familierelasjoner, spør de. De mener at den kvinnevennlige nordiske velferdsstaten har blitt kritisert for å glatte over ulikheter mellom kvinner i forhold til sosial og etnisk bakgrunn og peker på det kontroversielle spørsmål i forskningen – hvorvidt feminisme og multikulturalisme tilhører to konfliktfylte likestillingsprosjekter eller om de er overlappende «prosjektsallierte» i kampen for like rettigheter og sosial rettferd?

Kapitlet baserer seg på at kjønnsrelasjoner er dypt integrert i nasjonale kulturer og institusjoner og at den multikulturelle utfordringen til likestilling må utforskes i form av en sammenlignende forskning og i forhold til skandinavisk velferd og kjønnsregimer.

Kapitlet undersøker hvordan velferd, kjønn og immigrasjonsregimer relaterer seg til hverandre teoretisk og empirisk og ser nærmere på debatten om det er slik at multikulturalisme og forskjellighet er en trussel mot den kvinnevennlige skandinaviske velferdsstaten. Kapitlet viser hvordan for eksempel offentlige handlingsplaner for likestilling og handlingsplaner mot tvangsekteskap/arrangerte ekteskap for innvandrere og deres familier står i sterk kontrast til hverandre. Dilemmaet står mellom en liberal tilnærming til familien på den ene siden, basert på argumenter om autonomi og frie valg og restriktiv, antiliberal regulering og statlig intervensjon når det gjelder innvandrere og deres familier på den andre siden.

4.2 Familieperspektivet og kritikken av likestillingsbegrepet – konsekvenser for politikkutforming?

Noen av bøkene vi har sett på tar eksplisitt avstand fra kjønnslikestillingsperspektivet og forholder seg kritisk til å drøfte et slikt perspektiv. Boken *Familien på arbeid – om å skape sammenheng mellom arbeidsliv og familieliv* (2004), av Cathrine Filstad, Steen Hildebrandt og Sif Rishøy (dansk-norsk samarbeid) er en bok som tematiserer familie og arbeid men tar avstand fra å problematisere kjønnslikestillingsperspektivet. Forfatterne tar for seg forskjellige tiltak i boken som kan bidra til å skape sammenheng mellom arbeidsliv og familieliv som fleksitid, deltid og permisjoner. Forfatterne unngår å ha et kjønnsperspektiv på familien. Forfatterne anvender begrepet «familie» sett som en ukjønn dynamisk enhet uten å problematisere sider ved foreldreskapet i og for seg.

Deres argument er at tema som familie, arbeid, ekteskap og barn er altfor sammensatt til at det kan rommes innenfor en eller annen forestilling om at menn og kvinner skal være likestilte. De mener at kjønnslikestillingsperspektivet blir for snevert til at det kan være hovednøkkelen til å skape en god sammenheng mellom arbeidsliv og familieliv, men foreslår i liten grad hvilke «nøkler» de selv ønsker å vektlegge for å skape en bedre sammenheng. I den grad de gjør det så synes argumentasjonen å rette seg mot kvinner som beskrives som den viktigste bremseskiven for likestilling. Det etterlyses dermed implisitt en politikkutforming som baserer seg på at der har skjedd en holdningsendring blant mødre i retning av at de må akseptere å gi fra seg kontrollen (over omsorgen for barna) til far i større grad enn før.

Forfatterne forholder seg også kritisk til tidligere forskning og tenkning, og særlig til 60-tallstenkningen om forholdet mellom kvinne og mann. De mener at alle ord som starter med «kvinne» er håpløst umoderne. Boken tema slik de selv ser det, handler om mennesker og arbeid, dypest sett. Etter tretti år med «likestilling» mener de at det er kvinnene som bremser. Far har blitt flinkere hjemme, men mor tviholder fortsatt på kontrollen, er budskapet. De setter dermed spørsmålsteget ved selve likestillingsbegrepet og spør om man kan forestille seg at spørsmålet om likestilling er formulert for naivt eller har feil innhold? Kan man forestille seg at likestilling (i betydningen kjønnslikestilling) i en eller annen forstand ikke bare er umulig, men også uklokt, spør de.

4.3 Kritikken av det kjønnssegregerte arbeidsmarkedet i Norden

En del utenlandske forskere hevder også at det er en myte at den skandinaviske velferdspolitikken «leverer likestilling»: «the Nordic countries have the highest level of job segregation in the OECD group, while Italy and the USA have the lowest level» (Hakim 2011).

Det vises til at man blant annet ikke har oppnådd at andelen nordiske kvinner i yrkeshierarkiets toppsjikt er like høy som i en del andre land (blant annet England og USA), land som har dårligere velferdsordninger for det store flertallet av befolkningen og der det er større avstand mellom topp og bunn og mellom fattig og rik. Denne kritikken har nylig blitt reist i en rapport av den britiske sosiologen Catherine Hakim (2011).

Argumentet til den britiske sosiologen Catherine Hakim er at både vertikal og horisontal kjønnssegregering i yrkeslivet er høyere i de nordiske landene, til tross for, eller kanskje på grunn av, en velferdsstatspolitikk som fremmer likestilling og åpner for at kvinner kan kombinere lønnsarbeid med familie. Effekten av at nordiske kvinner drar fordel av en betydelig familievennlig politikk, peker Hakim på er at den er til hinder for likestilling i forhold til menn i arbeidsmarkedet: «to impede equality with men in the labour market, in terms of access to the top jobs, occupations with authority, or higher pay» (Hakim 2011:15). Konklusjonen hennes er også at nordiske kvinner er like økonomisk avhengig av menn, eller staten, som de er ellers i Europa.

Der er flere politiske og til dels omfattende implikasjoner av likestillingsperspektivet til Catherine Hakim som det ikke er mulig å gå bredt inn på her. Det skal likevel kort refereres til Kari Wærness som er blant dem som har imøtegått kritikken av den nordiske velferdsstaten, blant annet i en kronikk i Bergens Tidende sammen med Anne Hege Henden Strand (26. januar 2011). Wærness og Strand påpeker at det likestillingsperspektivet som kommer til uttrykk i Hakims forskning er for snevert og snevrere enn det som vanligvis brukes i Norden. Det primære anliggende til Hakim er først og fremst toppen av yrkespyramiden og ikke bunnen. Det vi si at Hakim først og fremst er opptatt av om kvinner får en økt andel av toppjobbene. Kritikken mot Hakim er at hun i liten grad ser på økt yrkesaktivitet generelt for kvinner som noe mål for likestilling. For Norden har det vært viktigere å gjøre det mulig å være alene med omsorgen for barn uten samtidig å bli fattig (Strand og Wærness 2011).

For å endre det nordiske kjønnssegregerte markedet er forslagene mange. Vi har sett på noen av disse: 1) integrere migrasjonspolitikken med familie- omsorgs- og arbeidsmarkedspolitikken på nye måter, 2) bedre lønnsforhold for kvinner i arbeidsmarkedet og å 3) anerkjenne kvinnedominerte yrker især. Et fjerde forslag som Kari Wærness peker på og som hun samtidig anerkjenner som problematisk, er å gjøre det politisk mulig og kulturelt akseptabelt å skaffe seg privat hjelp i hjemmet. Vi har tidligere i denne rapporten vist til ulike perspektiver på au-pair ordningen. Det problematiske er at man da på en måte aksepterer prosesser i retning av en større grad av sosial ulikhet.

4.4. Er glasset halvfullt eller halvtomt? Flere kritiske aspekter

Som vi ser representerer migrasjon en viktig utfordring for de tradisjonelt relativt egalitære og homogene nordiske velferdsstatene. Dette gjelder både for politikk og praksis, og ikke minst på forskningen rundt disse. I en artikkel fra 2009, «A Nordic Nirvana? Gender, Citizenship, and Social Justice in the Nordic Welfare States» tar Ruth Lister utgangspunkt i at de nordiske velferdsstatene ofte blir sett som idealer for andre lands velferdspolitikker. Lister går ikke inn i denne «hyllesten» men spør i stedet: «how far the Nordic welfare states have achieved nirvana on their own terms and how successful they have been in promoting a women-friendly gender-inclusive model of citizenship» (side 244).

Ut fra en «er glasset halvfullt eller halvtomt» metafor går hun gjennom ulike aspekter ved den nordiske modellen 1) «A caring state», 2) foreldre- og fedrepermisjon, 3) kjønnsdeling i yrkeslivet, 4) kjønnsdeling i hjemmet, 5) vold (av /fra) menn, 6) utfordringene som følger av immigrasjon og multikulturalisme. Selv om Lister kun fokuserer på Norden, er konklusjonen hennes på mange måter lik konklusjonen til Sainsbury: Innvandrerkvinner kommer dårligere ut enn andre kvinner, eller: «some women are closer to a women-friendly Nordic Nirvana than others» (side 268).

For å underbygge dette, viser Lister til den prosentvise forskjellen i yrkesaktivitet blant ikke-vestlige innvandrerkvinner og de øvrige kvinnene i de Nordiske landene. I 2002 var dette «gapet» på 29.9 prosent i Danmark, 24.7 prosent i Sverige og 18.2 prosent i Norge (til sammenligning var «gapet» på 17.2 prosent i Storbritannia).

Slik vi ser det, er denne analysen interessant av flere grunner: Før det første viser den at kvinnelige immigranter er mindre integrerte på arbeidsmarkedet enn den kvinnelige befolkningen for øvrig. Dette tyder på at migrasjon utgjør en reell utfordring for de nordiske landene uten at relativt strømlinjeformede velferds- og omsorgsordninger har tatt høyde for dette i tilstrekkelig grad. For det andre viser analysen at det er betydelig variasjon mellom landene i måten de har møtt utfordringen migrasjon kan medføre, alternativt at omfanget av utfordringer varierer mellom landene. Den tredje og for oss mest prinsipielle siden ved analysen er imidlertid hvordan den foreliggende forskningen nok en gang tenderer mot å koble likestilling til lønnsarbeid. Om lønnsarbeidet er et middel til likestilling eller selve indikatoren på hvor langt likestillingen er kommet er imidlertid mer uklart.

Boken «Gender inequalities in the 21st century: new barriers and continuing constraints», by Jacqueline Scott, Rosemary Crompton og Clare Lyonette (red.) 2010 handler om likestillingsutfordringer i det 21. århundret. Boken har bidrag fra de norske forskerne Gunn Birkelund, Anne Lise Ellingsæter og Arne Mastekaasa. Mange av de tradisjonelle manglene på likestilling er borte, men til gjengjeld er det oppstått nye hindringer som forsinker arbeidet med å oppnå et likestilt samfunn. Både kvinner og menn strever etter å oppnå balanse mellom arbeid og familie, men impliserer dette mer eller mindre likestilling? Står ulikheter mellom kjønn og klasse i et motsetningsforhold til at livene individualiseres stadig mer? Boken viser at nye barrierer og begrensninger for likestilling oppstår og som hindrer at et mer likestilt samfunn kan oppnås. Konflikter mellom forskjellige typer av feminisme, gamle debatter om likhet og forskjell ses i lys av

den nye globale økonomien. Forfatterne foreslår nye og innovative politikk-løsninger i et interseksjonelt perspektiv på forholdet mellom klasse, familie og sysselsetting i det 21. århundret.

5. Konklusjoner, kunnskapshull og ideer til videre forskning

Vi har sett at det norske likestillingsparadigmet i stor grad har vært en premissleverandør for forskningen. Kjønnsligestilling har fungert som en lykt og vært et premiss for forskningen. Det vil si at forskningen om velferds- og omsorgsordninger er opptatt av å belyse likestillingsaspektet i bruken av disse samtidig som graden av likestilling i neste omgang danner grunnlag for nye problemstillinger og forskningsspørsmål. Likestilling mellom kjønnene fungerer dermed både som den avhengige variabelen som skal måles og drøftes og som en av flere uavhengige variabler som bidrar til å forklare bruken av velferds- og omsorgsordninger.

Så langt i denne kartleggingen har vi gått igjennom eksisterende forskningslitteratur på området velferdspolitik og omsorgsordninger og identifisert hvilke perspektiver og likestillingsverdier som har vært mest framtrepende – hva slags forskningsarbeider som finnes, hvilke miljøer som har vært toneangivende og hvor bred forskningen har vært. Et viktig mål med dette har imidlertid også vært å peke på kunnskapshull eller på behov for innsatser der det trengs mer forskning.

Kartleggingen viser likestilling gjennomgående blir sett på som et viktig mål, men at for hva, hvem og ved hvilke midler enten er mer uklart eller varierer mellom ulike forskningsarbeider. Videre ser vi at forskningen i løpet av det siste tiåret først og fremst har fokusert på likestilling mellom norske yrkesaktive, heterofile kvinner og menn med ansvar for barn i småbarnsalderen. utfordringer hos andre grupper som for eksempel likekjønnspar eller par med innvandrerbakgrunn har vært tematisert i mindre grad. Det samme gjelder tema knyttet til livsløp, sosial ulikhet, etnisitet, funksjonshemming eller seksuell orientering. Ny forskning har kommet i løpet av de to, tre siste årene som tematiserer dette men det er foreløpig mange kunnskapshull å spore i dette forskningsfeltet.

– Funksjonshemmede kvinner og deres familier lite synlig i forskningen

Funksjonshemmede kvinners deltakelse i kunnskapsproduksjonen og funksjonshemmedes livssituasjon og erfaringer har for en stor del vært ignorert i den forskningen som er gjennomgått her. Stereotypier som har tegnet et negativt bilde og fremstilt funksjonshemmede kvinner som uselvstendige, avhengige og hjelpeløse har heller ikke blitt utfordret. Vi kan derfor konkludere med at feministiske teoretikere i lys av dette fortsatt bidrar til å marginalisere funksjonshemmede kvinner.

– Immigrasjon og den multikulturelle utfordringen, et forskningsfelt i vekst

Kartleggingen har vist at migrasjon utfordrer den nordiske velferdsmodellen ikke bare når det gjelder ytelser, inntekter og kostnader, men også i synet på likestilling og

integrasjon på arbeidsmarked. Dette er et forskningsfelt som har vært i vekst de siste par årene, og som er viktig å opprettholde og videreutvikle. Ikke minst gjelder dette spørsmål knyttet til integrering på arbeidsmarkedet og immigranternes muligheter til å forsørge seg selv gjennom innpass på arbeidsmarkedet, særlig siden dette gjerne regnes som det ultimale målet på likestilling. Her vil det være fruktbart med komparative studier, ikke bare mellom land, men også mellom typer av immigranter (grunnen til at de kom til Norge, opprinnelsesland osv.) og mellom kvinner på den ene siden og menn på den andre. Videre vil det være gunstig å studere utviklingen over noe lengre tidsperioder.

– **Strukturer og aktører: Forholdet mellom politiske målsettinger og individuelle tilpasninger**

Vi har sett at likestilling i betydning *kjønnslikestilling* står høyt på den politiske agendaen og at dette gjenspeiles i velferds- og familiepolitiske ordninger som er ment å gjøre det mulig for både kvinner og menn å kombinere lønnsarbeid med omsorg for egne barn. Det er derfor ikke særlig overraskende at det meste av forskningen vi har gjennomgått også kretser om denne typen tematikk, med de mulighetene og begrensningene som ligger i den norske og nordiske modellen. Samtidig ville det vært interessant med studier som tar opp potensielle spenninger mellom store makropolitiske målsettinger på den ene siden og individuelle handlingsrom og tilpasninger på den andre. Er det for eksempel individuelt rom for å velge bort kjønnslikestillingen? Eller spurt på en annen måte: Hva om folk går i mot den overordnede målsettingen om å kombinere lønnsarbeid og (små)barnsomsorg, men «bare» velger en av delene. Hvor stort rom og aksept er det for denne type mangfold og hvor mye mangfold kan man helt konkret ha all den tid det fremdeles skal gi mening om å snakke om et likestillings- og likhetsideal?

– **Om behovet for å kombinere kvantitative og kvalitative metoder**

I denne kunnskapskartleggingen har vi gjennomgått en rekke norske forskningsarbeider knyttet til velferd, omsorgsordninger og likestilling. Temaene og innfallsvinklene har vært interessante og sammensatte, og metodene både kvantitative og kvalitative. Imidlertid er det få studier som eksplisitt kombinerer kvalitative og kvantitative metoder selv om dette ville gitt betydelig potensiale for nye problemstillinger, svar og ikke minst komparative studier.

Litteratur

- Aaby Hirsch, Agnes (2010): *Women and men in Norway: what the figures say*. Oslo: Statistisk sentralbyrå
- Acker, Joan og Harriet Holter (1992): *Kvinnors och mäns liv och arbete*. Stockholm: SNS.
- Brandth, Berit, Brita Bungum og Elin Kvande (red.) (2005): *Valgfrihetens tid. Omsorgspolitik for barn moter det fleksible arbeidslivet*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Bungum, Brita (2008): *Barndommens tid og foreldres arbeidsliv: en sosiologisk studie av barns og yrkesaktive mødres og fedres perspektiver på arbeids- og familieliv*. Doktoravhandling. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Fakultet for samfunnsvitenskap og teknologiledelse, Institutt for sosiologi og statsvitenskap.

- Bungum, Brita, Berit Brandth og Elin Kvande (2001): *Ulike praksis - ulike konsekvenser: en evaluering av kontantstøttens konsekvenser for likestilling i arbeidsliv og familieliv*. Trondheim: SINTEF, Teknologiledelse, IFIM
- Christensen, Karen og Liv Johanne Syltevik (red.) (2009): *Kvinner arbeid*. Bergen: Unipub.
- Dagens Næringsliv (2010): *Se, pappafermisjonen, virker*. 12. januar 2010.
- De los Reyes, Paulina, Irene Molina og Diana Mulinari (red) (2002): *Maktens (o)like förklädnader : kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige: en festskrift till Wuokko Knocke*. Stockholm: Atlas
- Eggebo, Helga (2010): «The problem of dependency: Immigration, gender and the welfare state», in *Social Politics*, Volume 17 no. 3.
- Ellingsæter, Anne Lise (1999): «Dual breadwinners between state and market», in R. Crompton (ed.): *Restructuring gender relations and employment. The decline of the male breadwinner*. Oxford: Oxford University Press.
- Ellingsæter, Anne Lise og Jorun Solheim (red.) (2003): *Den Usynlige hånd? kjønnspekt og moderne arbeidsliv*. Oslo: Gyldendal akademisk
- Ellingsæter, Anne Lise og Anlaug Leira (red.) (2004): *Velferdsstaten og familien. Utfordringer og dilemmaer*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Ellingsæter, Anne Lise og Arnlaug Leira (2006): *Politicising parenthood in Scandinavia. Gender relations in welfare states*.
- Ellingsæter, Anne Lise og Lars Gulbrandsen (2007): *Closing the childcare gap*. Særtrykk fra: Journal of social policy; 2007:36.
- Esping-Andersen (1990): *The three worlds of welfare capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Esping-Andersen, Gøsta (2002): «A new gender contract», i Esping-Andersen, Gøsta (med Duncan Gallie, Anton Herijck and John Myles): *Why we need a new welfare state*. Oxford: Oxford University press.
- Esping-Andersen, Gøsta (2009): *The incomplete revolution. Adapting to women's new roles*. Polity Press.
- Filstad, Cathrine, Steen Hildebrandt og Sif Rishøj (2004): *Familien på arbeid. Om å skape sammenheng mellom arbeidsliv og familieliv*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Fink, Janet og Åsa Lundquist (eds) (2010): *Changing relations of welfare : family, gender and migration in Britain and Scandinavia*. Farnham: Ashgate.
- Hakim, Catherine (2011): *Feminist myths and magic medicine. The flawed thinking behind calls for further equality legislation*. London: Centre for Policy Studies.
- Hatland, Aksel, Stein Kuhnle og Tor Inge Romøren (red.): *Den norske velferdsstaten*, Oslo: Gyldendal akademisk.
- Henriksen, Kristin (2010): *Flere studenter, færre unge bruder: barn av innvandrere - ekteskap og utdanning*", i Samfunnsspeilet, 1/2010.
- Holter, Øystein Gullvåg (red.) (2007): *Män i rörelse: jämställdhet, förändring och social innovation i Norden*. Hedemora: Gidlunds forlag.
- Isaksen, Lise Widding (2003): *Omsorgens pris. Kjønn, makt og marked i velferdsstaten*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Jensen, Ann Magritt (2005): «Barn som bor med far bor også med mor». *Samfunnspeilet* nr. 2/2005). Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Kavli, Hanne C, Roy A. Nielsen og Mirioam Latif Sandbæk (2010): *Støttsordningen for enslige forsørgere: hvordan fungerer den for mottakere med innvandringsbakgrunn*. Fafo-rapport nr. 32, Oslo: FAFO.
- Keskinen, Suvi, Salla Tuori, Sari Irni og Diana Mulinari, ed. (2009): *Complying with colonialism. Gender, Race and Ethnicity in the Nordic Region*. London: Ashgate.
- Kjeldstad, Randi (2001): «Gender Policies and Gender Equality». In Kautto, Mikko et.al (eds.): *Nordic Welfare States in the 1990s in the European Context*. London: Routledge. London. Reprints 194 (2001). Statistics Norway (57).

- Kvande, Elin og Bente Rasmussen (red.) (2007): *Arbeidslivets klemmer. Paradoksene i det nye arbeidslivet*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Leira, Arnlaug (2002): *Working parents and the welfare state. Family change and policy reform in Scandinavia*. Cambridge: Cambridge University press.
- Puntervold Bø, Bente og Bennedichte C. Rappana Olsen (red.) (2008): *Utfordrende foreldreskap. Under ulike livsbetingelser og tradisjoner*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Sainsbury, Diane (2006): «Immigrants' social rights in comparative perspective: welfare regimes, forms in immigration and immigration policy regimes» i *Journal of European Social Policy August*, vol. 16 no. 3 229-244.
- Scott, Jacqueline, Rosemary Crompton og Clare Lyonette (red.) (2010): *Gender inequalities in the 21st century: new barriers and continuing constraints*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Suim, Birte og Anette Borchurst (2010): «The Multicultural Challenge to the Danish Welfare State: Tensions between Gender Equality and Diversity» i boken: *Changing Relations of Welfare. Family, Gender and Migration in Britain and Scandinavia 2010*.
- Sipilä, Jorma, Katja Repo og Tapio Rissanen (red.) (2010): *Cash-for-childcare: the consequences for caring mothers*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Skrede, Kari (2004): Familiepolitikken grense – ved «likestilling lighø»? i Ellingsæter, Anne Lise og Anlaug Leira (red.): *Velferdsstaten og familien. utfordringer og dilemmaer*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Sollund, Ragnhild (2010): «Regarding au-pairs in the Norwegian welfare state», in *European Journal of Women's Studies*. – Årg. 17, nr. 2 SAGE Publications, 2010, 143–160 s.
- Strand, Anne Hege Henden og Kari Wærness (2011): Vi har velferdsstaten å takke. Kronikk i *Bergens Tidende* 26.01.2011
- Sümer, Sevil (2009): *European Gender Regimes and Policies. Comparative Perspectives*. Ashgates.
- Syltevik, Liv og Kari Wærness (2004): «Det rasler i lenker – forsørgernormer i endring?» i Ellingsæter, Anne Lise og Anlaug Leira (red.): *Velferdsstaten og familien. utfordringer og dilemmaer*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Tuori, Salla (2009): «Postcolonial and queer readings of 'migrant families' in the context of multicultural work» in: Keskinen, Suvi, Salla Tuori, Sari Irni og Diana Mulinari, ed. (2009): *Complying with colonialism. Gender, Race and Ethnicity in the Nordic Region*. London: Ashgate.
- Øien, Cecilie (2009): *On equal terms? An evaluation of the Norwegian au pair scheme*, Fafo rapport 2009:29.

Webbaserte referanser

NAV 2011a: *Informasjon om foreldrepenger ved fødsel og adopsjon*,

<http://www.nav.no/Familie/Svangerskap%2C+f%C3%B8dsel+og+adopsjon/Foreldrepenger+til+far+ved+f%C3%B8dsel+og+adopsjon>

NAV 2011b: *Engangsstønad ved fødsel og adopsjon*,

<http://www.nav.no/Familie/Svangerskap%2C+f%C3%B8dsel+og+adopsjon/Engangsst%C3%B8nad+ved+f%C3%B8dsel+og+adopsjon>

SSB (2010): *Minifakta om Norge* (bruk av skolefritidsordningen),

<http://www.ssb.no/emner/00/minifakta/no/> (sist besøkt 4.2.2011)